

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛЕННЯ
СІМЕЙНИХ РОЛЕЙ В СТУДЕНТСЬКИХ СІМ'ЯХ**

Виконала: студентка II курсу,
групи 8.0530-з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Кавун Анастасія Вікторівна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Паскевська Ю.А.
Рецензент: к.філол.н., викладач кафедри
психології Томченко М.А.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛЕННЯ
СІМЕЙНИХ РОЛЕЙ В СТУДЕНТСЬКІЙ СІМ'Ї ТА ЇХ ВПЛИВ НА
ДИТИНУ**

Виконала: студентка II курсу,
групи 8.0530-з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Кавун Анастасія Вікторівна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Паскевська Ю.А.
Рецензент: к.філол.н., викладач кафедри
психології Томченко М.А.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2021 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Кавун Анастасії Вікторівні

Тема роботи Психологічні особливості розподілення сімейних ролей в студентській сім'ї та їх вплив на дитину

керівник роботи Паскевська Ю.А. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1137-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної: вивчити наукові джерела на тему: «Особливості дитячо-батьківських відносин в студентській сім'ї»; емпірично дослідити процес взаємовідносин батьків і дітей та формування особистості дітей в студентській сім'ї; проаналізувати характер впливу батьків студентів на психологічний стан особистості дитини; розробити психологічні рекомендації для батьків.

5. Перелік графічного матеріалу: 5 рисунків, 2 таблиці.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Паскевська Ю.А., доцент		
Розділ 1	Паскевська Ю.А., доцент		
Розділ 2	Паскевська Ю.А., доцент		
Висновки	Паскевська Ю.А., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2021 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2021 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2021 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2021 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2021 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2021	Виконано

Студент _____ А.В. Кавун

Керівник роботи _____ Ю.А. Паскевська

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 81 с., 5 рисунків, 3 таблиці, 55 джерел, 4 додатків.

Об'єктом дослідження: є розподіл сімейних ролей, як основа дитячо-батьківських відносин.

Предметом дослідження: психологічні особливості розподілу сімейних ролей, як основа дитячо-батьківських відносин в студентській сім'ї.

Мета дослідження: вивчення особливостей дитячо-батьківських відносин у родині студентів.

Гіпотеза: виступає припущення, що існує різниця розподілу сімейних ролей, як основа дитячо-батьківських відносин в студентській сім'ї, де батьки-студенти працюють, і ті студентські сім'ї де тільки навчаються, це обумовлено фруструючою ситуацією, яка пов'язана з сумісництвом декількох соціальних ролей, що визиває тривожність.

За результатами проведеного дослідження нами було розроблено корекційну програму для студентських сімей по подоланню порушень дитячо-батьківських відносин.

Методи дослідження: метод теоретичного вивчення проблеми, методи збору та інтерпретації даних.

Наукова новизна дослідження, полягає в тому, що нами було розкриті основні процеси оптимізації сімейного виховання шляхом вироблення рекомендацій для батьків в умовах виявлення взаємозв'язку стилю виховання з особистісними якостями дітей

Галузь використання: в роботі сімейного психолога та сімейної медіації з питання оптимізації виховання дітей в студентських сім'ях.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, РОЗПОДІЛЕННЯ СІМЕЙНИХ РОЛЕЙ, СТУДЕНТСЬКІ СІМ'Ї, ВПЛИВ НА ДИТИНУ.

SUMMARY

Kavun A.V. Psychological features of the distribution of family roles in the student family

The qualifying work of the master: 81 pages, 5 figures, 3 tables, 55 sources, 5 appendices.

The object of study: is the distribution of family roles as the basis of child-parent relations.

Subject of research: psychological features distribution of family roles as the basis of child-parent relations in the student family.

The purpose of the study: to study the features of child-parent relations in the family of students.

The hypothesis: there is an assumption that there is a difference in the distribution of family roles, as the basis of child-parent relations in the student family, where parents-students work, and those student families where only study, this is due to the frustrating situation associated with a combination of several social roles that is alarming.

The research methods: method of theoretical study of the problem, methods of data collection and interpretation.

The scientific novelty of the study is that we have revealed the main processes of optimization of family education by making recommendations for parents in terms of identifying the relationship of parenting style with the personal qualities of children

The field of use: in the work of a family psychologist and family mediation on the issue of optimizing the upbringing of children in student families.

PSYCHOLOGICAL FEATURES, DISTRIBUTION OF FAMILY ROLES, STUDENT FAMILIES, INFLUENCE ON THE CHILD.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН В СТУДЕНТСЬКИХ СІМ'ЯХ, ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ДИТИНИ	10
1.1. Роль сім'ї у вихованні особистості дитини.....	10
1.2. Дитячо-батьківські відносини і їх дослідження в психології.....	18
1.3. Вплив внутрішньосімейних стосунків в студентських сім'ях на особистість дитини.....	24
1.4. Психологічна особливість студентських сімей.....	31
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН В СТУДЕНТСЬКИХ СІМ'ЯХ ТА ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ДИТИНИ...36	
2.1. Методи, методика і процедура дослідження.....	36
2.2. Результати дослідження та їх інтерпретація	39
2.3 Дослідження кореляційного зв'язку.....	48
ВИСНОВОК.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Актуальність теми: в даний час проблема дитячо-батьківських відносин як фактор психофізичного благополуччя дітей в умовах студентської сім'ї набуває особливої актуальності, так як є однією з найважливіших складових державної політики збереження здоров'я нації.

Проблема сімейного виховання все більше привертає до себе увагу вчених і практиків нашої країни. Питання сімейного виховання розглядаються педагогами, соціологами, психологами, психотерапевтами (А.Я. Варга, 1983; Т.В. Архиреева, 1989; Н.Н.Авдеева, 1994; А.І. Захаров, 1986; А.І. Співаковська, 1988; А.Е.Личко, 1979; Ейдемільер Е.Г., 1980 та ін). При цьому зачіпаються різні сфери дитячо-батьківських відносин в студентських сім'ях: особливості виховання дитини та ставлення до неї батьків, характерні психологічні особливості дитини, як результат сімейних впливів, психологічні особливості батьків, характер подружніх відносин.

Сім'я студентів являє собою систему соціального функціонування людини, один з основних інститутів суспільства. Вона перебуває в русі, змінюється не тільки під впливом соціально-політичних умов, а й у силу внутрішніх процесів свого розвитку.

Роль сім'ї в суспільстві не можна порівняти за своєю значимістю ні з якими іншими соціальними інститутами, так як саме в сім'ї формується і розвивається особистість людини, відбувається оволодіння соціальними ролями, необхідними для безболісної адаптації дитини в суспільстві. Студентські сім'ї виступають, як перший виховний інститут, зв'язок з яким людина відчуває протягом усього свого життя.

Саме в сім'ї студентів закладаються основи моральності людини, формуються норми поведінки, розкриваються внутрішній світ і індивідуальні якості особистості. Сім'я сприяє не тільки формуванню особистості, але і

самоствердження людини, стимулює його соціальну, творчу активність, розкриває індивідуальність.

З точки зору суспільства благополучна сім'я - це та, в якій створені умови для її нормальної життєдіяльності та оптимального виконання її функцій, перш за все, репродуктивної та виховної. Такий природний соціальний аспект проблеми сімейного благополуччя, закономірно впливає з того факту, що сім'я - це мікросередок суспільства, найважливіший інститут духовного і фізичного відтворення її членів.

Сім'я, будучи соціальним інститутом, безумовно, знаходиться під впливом суспільства, і з точки зору перспектив його розвитку, його оновлення особливу соціальну цінність, яка представляє собою важливий фактор соціально-економічних і демографічних змін.

Студентська сім'я - динамічна і легко реагує на різні соціально-економічні зміни, вона є частиною суспільства. Студентські сім'ї акумулюють у собі ряд досить складних проблем, які є наслідком всебічних змін останніх десятиліть. На основі вибіркового обстеження та експертних оцінок в даний час в Україні налічується близько 2,5 млн. студентських сімей, що становить приблизно одну п'яту частину від загального числа сімей. Від того, які стартові можливості в сучасній Україні мають студентська сім'я, які їм надані альтернативи рішення проблем, багато в чому залежать стан і розвиток різних сфер суспільства через одне-два десятиліття, що доводить необхідність особливої концентрації уваги саме на стані даної категорії населення і демонструє актуальність її проблем і їхніх можливих способів вирішення.

Багатьох психологів різних шкіл і напрямів давно привертала увагу надзвичайна важливість відносин між батьками і дітьми. Вирішальну роль для розвитку дитини, грають відносини з близьким дорослим. Завданням даної роботи є огляд основних сучасних підходів до дослідження дитячо-батьківських відносин у студентській сім'ї, дослідження специфіки

батьківського ставлення, опис запропонованого методу дослідження і виклад попередніх результатів.

Питання, присвячені проблемі дитячо-батьківських відносин, розглядалися вченими протягом усього розвитку психологічної науки і практики. У вітчизняній психології дослідженнями в цій галузі займалися вчені Божович Л.І., Виготський Л.С., Лісіна М.І., Леонтьєв О.М., В.С.Мухина, і багато інших.

Божович Л.І. в роботі «Етапи формування особистості в онтогенезі» встановила, що в процесі онтогенетичного розвитку в психіці дитини виникають якісно нові утворення. Ці психологічні утворення як певний цілісний механізм, визначають поведінку і діяльність людини, її взаємини з людьми, його ставлення до навколишніх і до самого себе. Виготський Л.С., Лісіна М.І., розробляючи проблему періодизації психічного розвитку показали, що з віком змінюється світогляд дитини, тип її провідної діяльності, стосунки з дорослими і однолітками, і це тягне за собою і зміни у ставлення батьків до нього. Дружинін С. Н. в роботі «Психологія сім'ї» розглядає сім'ю як головне джерело соціалізації. В сім'ї соціалізація відбувається найбільш природно і безболісно, основним механізмом її є виховання. Виховання- це процес соціальний в найширшому сенсі.

Отже, для повноцінного розвитку особистості дитини в родині повинні складатися сприятливі умови, які напряду залежать від сформованих у родині дитячо-батьківських відносин. З одного боку, головною характеристикою батьківського відносини є любов, яка визначає довіру до дитини, радість і задоволення від спілкування з ним, прагнення до його захисту та безпеки. З іншого батьківське ставлення характеризується вимогливістю і контролем. У цьому конфлікті полягає одне з найсильніших протиріч дитячо-батьківських відносин у родині.

Об'єктом дослідження: є розподіл сімейних ролей, як основа дитячо-батьківських відносин.

Предметом дослідження: психологічні особливості розподілу сімейних ролей, як основа дитячо-батьківських відносин в студентській сім'ї.

Мета дослідження: вивчення особливостей дитячо-батьківських відносин у родині студентів.

Гіпотеза: виступає припущення, що існує різниця розподілу сімейних ролей, як основа дитячо-батьківських відносин в студентській сім'ї, де батьки-студенти працюють, і ті студентські сім'ї де тільки навчаються, це обумовлено фруструючою ситуацією, яка пов'язана з сумісництвом декількох соціальних ролей, що визиває тривожність.

Завдання досліджень:

1. Вивчити наукові джерела на тему: «Особливості дитячо-батьківських відносин в студентській сім'ї»;

2. Емпірично дослідити процес взаємовідносин батьків і дітей та формування особистості дітей в студентській сім'ї;

3. Проаналізувати характер впливу батьків студентів на психологічний стан особистості дитини;

4. Розробити психологічні рекомендації для батьків.

Методи дослідження: - теоретичні: аналіз і систематизація соціально-психологічного стану у студенчеської сім'ї, і взаємовідносини батьків і дітей; - емпіричні: бесіда, тест "Клінічний малюнок сім'ї" (ВРХ) Р. Бенса і С.Кауфмана, тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Я. Варга, В. О. Столін).- методи обробки даних: кількісний і якісний аналіз.

Наукова новизна дослідження, полягає в тому, що нами було розкриті основні процеси оптимізації сімейного виховання шляхом вироблення рекомендацій для батьків в умовах виявлення взаємозв'язку стилю виховання з особистісними якостями дітей

Практичне значення: матеріали роботи можуть бути використані в роботі сімейного психолога та сімейної медіації з питання оптимізації виховання дітей в студентських сім'ях.

Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалися репрезентативністю вибірки (40 сімейних пар), застосуванням методів, адекватних меті і завданням дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу, використанням методів математичної статистики.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН В СТУДЕНТСЬКІЙ СІМ'І, ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ДИТИНИ

1.1. Роль сім'ї у вихованні особистості дитини

Проблеми сім'ї та її вплив на дитину хвилювали людей вже з давніх часів. У творах мислителів минулого: Платона, Аристотеля, Я. А. Каменського, Ж.-Ж. Руссо - ми знаходимо їх ставлення до сім'ї як чинника виховання та впливу її на розвиток дитини; оцінку ролі сім'ї в становленні як особистості та подальшому житті кожної людини.

Вивченням цієї проблеми займалися такі видатні вчені як Н.І. Новіков, А.Н. Радищев, В. Ф. Одоєвський, А. В. Герцен, Н.І. Пирогов, Н.А. Добролюбов, К.Д. Ушинський, Л.Н. Толстой А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинський. У нашій країні відомі дослідники особливостей формування особистості дитини - М.І. Буянов, Д.Н. Добрович, С.В. Ковальов, Н.У Бондаренко, В.В. Гребенніков, В.Я. Титаренко [12; 45; 52; 3].

Провідна роль сімейних відносин полягає в тому, що їх станом визначається міра функціонування і ефективності інших компонентів виховного потенціалу сім'ї. Всяке серйозне відхилення внутрішньосімейних відносин від норми означає ущербність, а часто і кризис цієї сім'ї, а отже, її виховних можливостей [45]. Внутрішньосімейні відносини мають такими, тільки їм властивими, відносно самостійними характеристиками, які роблять сімейне відношення найбільш адекватною формою виховання, особливо в ранньому віці, тобто формою, найбільш повно відповідає особливостям цього відповідального періоду розвитку особистості.

Внутрішньосімейні відносини виступають у формі міжособистісних відносин, що здійснюються в процесі безпосереднього спілкування. Міжособистісне спілкування є одним із соціально-психологічних механізмів становлення особистості. Потреба в ньому носить загальнолюдський характер і є фундаментальною найвищою соціальною потребою людини. Саме в процесі спілкування з дорослими дитина набуває навичок мови і мислення, предметних дій, опановує основи людського досвіду в різних сферах життя, пізнає і засвоює правила людських взаємин, якості, властиві людям, їх прагнення і ідеали, втілюючи поступово моральні основи досвіду життя у власній діяльності. Вже в грі він моделює життя дорослих з її правилами і нормами [28].

Батьківські позиції впливають на поведінку дитини в сім'ї. Позиція відкидання сприяє формуванню у дитини таких рис, як агресивність, неслухняність, сварливість, брехливість, схильність до крадіжки і асоціальної поведінки. Ця батьківська позиція гальмує емоційний розвиток дітей. У ряді випадків вона викликає у них лякливість, безпорадність.

Якщо батьки виявляють позицію ухилення від спілкування зі своєю дитиною, то він може вирости людиною, нездатним до встановлення міцних емоційних зв'язків, отже, емоційно нестійким. Найчастіше такі діти нездатні до наполегливості і зосередженості у навчанні, недовірливі, полохливі, у них нерідкі конфлікти з батьками і школою.

Батьківська позиція надмірної вимогливості дуже часто позбавляє дитину віри у власні сили, виховує у нього невпевненість, нерішучість, надмірну вразливість і покірність, заважає зосередженості. У нього можуть з'явитися труднощі в навчанні і у відносинах з оточуючими людьми [46].

При батьківській позиції визнання прав дитини він поступово виробляє дружнє, лояльне ставлення до всіх членів сім'ї. Діти таких батьків більше покладаються на себе і прагнуть бути по можливості незалежними. Ці діти більш ініціативні, що сприяє виникненню у них творчого початку.

Батьківська позиція надмірного оберігання може викликати у дитини запізнювання соціальної зрілості. Залежність від матері чи батька, пасивність, відсутність ініціативи, податливість і поведінка типу «избалованное дитя» може сформувати у дитини, з одного боку, надмірну самовпевненість, висока думка про своєї особистості, зухвалість, надмірну вимогливість і навіть тиранію по відношенню до батьків, а з іншого боку - неспокій, постійне почуття тривоги, страху [36].

Коли батьки дарують дитині розумне довіру, виховують в ньому вільну особистість, тоді він може чудово спілкуватися з ровесниками, бути кмітливим, дотепним, кмітливим, в міру самовпевненим, здатним розібратися в різних суспільних ситуаціях.

Правильні виховні позиції батьків, виражаються в першу чергу в сприйнятті дитини як особистості, визначають одночасно і позицію дитини в сім'ї як повноправного члена, до прав і потреб якого відносяться в рідному домі з повагою.

У сучасній сім'ї все міцніше вкорінюється демократичний стиль життя, що забезпечує дитині по відношенню до батьків, більш рівноправну позицію. Але демократичний стиль, в деяких випадках, може перетворитися в попустительський, що найчастіше негативно впливає на особистість дитини і його спосіб життя.

Позиція дитини в сім'ї змінюється в залежності від його віку. Чим менше йому років, тим центральніше місце він займає в сім'ї, тим сильніше його залежність від батьків. Коли він стає старше, то його залежність зменшується, навпаки, зростає його автономність, помітно зрівнюються його права з іншими членами сім'ї [26].

На позицію дитини впливає число дітей в сім'ї. Позиція єдиної дитини відрізняється від позиції дитини в багатодітній родині, так само як і первістка - від самого молодшого. Нарешті, особлива позиція: у єдиної дівчинки серед братів і єдиного хлопчика серед сестер. Суперництво серед

дітей у багатодітній сім'ї - явище досить часте. До відмінностей, пов'язаних з віком або статтю, може додаватися виділення батьками когось із дітей. Це викликає ревності інших членів сім'ї.

У будь-якому періоді життя дитини батьки є для нього прикладом як особистості. Завдяки цьому з дитячих років більшість людей у своїй поведінці наслідують батьків, які з колиски обдаровують його одним з найпрекрасніших людських проявів - батьківською любов'ю. Цей взаємозв'язок має величезне значення для дитини, так як впливає на формування характеру, життєвих позицій, на його поведінку, ставлення до людей в цілому і, звичайно ж, на формування його особистості.

Батьки формують інтереси дитини, радять йому вибрати ті або інші спортивні заняття, впливають на вибір друзів, на вирішення питання про майбутню професію, на його ставлення до сексуальних проблем, на вироблення соціальної позиції. Маючи свою, запозичену в батьків систему цінностей, дитина може порівнювати її з поглядами та поведінкою своїх друзів-ровесників.

Завдяки емоційному зв'язку люблять і розуміють свої обов'язки батьки з малих років формують у дитини норми і стиль поведінки, пояснюють йому світ людських цінностей, вселяють, що можна, а що не слід робити. [36]. Дитина в процесі розвитку засвоює ці накази, заборони, погляди так, що вони стають його власними переконаннями, тобто людина створює свою систему цінностей.

Виникнення у дітей різного типу порушень в поведінці, пов'язаних із сімейним середовищем, свідчить про зниження виховної функції батьківської сім'ї.

До тяжких наслідків відхилень у сімейному вихованні слід віднести злочинність, соціальний паразитизм, дармоїдство, азартні ігри, алкоголізм, наркоманію, розумову недорозвиненість, психічні захворювання та інші

патологічні явища, джерелом яких у більшості випадків стала середовище, що оточувала дитину в сім'ї.

У зв'язку з особливою виховної роллю сім'ї виникає питання про те, як зробити так, щоб максимізувати позитивні і звести до мінімуму негативні впливи сім'ї на виховання дитини. Для цього необхідно точно визначити внутрісімейні соціально-психологічні фактори, що мають виховне значення [52].

Головне у вихованні людини - досягнення душевного єднання, моральної зв'язку батьків з дитиною. Батькам ні в якому разі не варто пускати процес виховання на самоплив і в найбільш старшому віці, залишати змузнілого дитини наодинці самим з собою.

У житті кожної людини батьки відіграють одну з головних ролей. Від ставлення батька і матері до своєї дитини багато в чому залежить процес формування його особистості. Світогляд, становлення характеру, моральні основи, ставлення до духовних і матеріальних цінностей у першу чергу виховуються у дітей батьками. А залежить цей процес багато в чому від того, як задовольняються в сім'ї основні потреби дитини, наскільки правильно з точки зору його розвитку і виховання проявляються батьківські позиції.

У багатьох описах ставлення та поведінки батьків, приховано або явно присутня вказівка на психологічні особистості батька як на джерело основного інформаційно-виховного елемента для дитини. Окремо дослідниками виділяється гіперопікаючу поведінку, пов'язане з почуттям провини у батьків (гіперопіка), породжена виною. Шизофреногена мати - це, насамперед набір особистісних характерних особливостей, а потім вже специфічне батьківське поведінка і ставлення [46].

Різноманітність батьківської поведінки диктується безліччю потреб і конфліктів особистості. В більшості своїй, при спілкуванні з дитиною,

батько підсвідомо відтворює свій досвід переживань раннього дитинства, програють свої власні конфлікти.

Те, що за певним батьківським ставленням стоїть певна риса особистості батьків стверджує і И.С.Шефер (1959). Так, він включив у свою модель батьківського ставлення данні про особу, отримані з допомогою ММРІ. Знайдено кореляційний зв'язок між факторами, на які розпадаються шкали ММРІ - інтроверсія, екстраверсія і сила "Я", і факторами батьківського відносини "любов - ненависть", "автономія - контроль". Так, фактор "екстраверсія-інтроверсія" являє собою структурну одиницю особистості людини, а фактор "любов - ненависть" - це твірна батьківського відносини. Ці структурні пари являють собою варіанти соціальної поведінки людини, і позначають точки на круговій моделі соціальної поведінки.

Бернс Р. (1986) вважає, основою того чи іншого батьківського ставлення показник АРІ (авторитарна сімейна ідеологія). Цей показник відображає когнітивний аспект "Я", усвідомлення своєї внутрішньої життя і внутрішнього життя дитини; він як би визначає рівень когнітивного розвитку "Я" [13]. АРІ відображає тривогу з приводу прояви інстинктивних імпульсів і захист особистості від цієї тривоги. Аспекти цього процесу - придушення і заперечення. Придушення власного внутрішнього життя батьків, призводить насамперед до придушення внутрішнього життя і дитини. В даному випадку, клініко-психологічні особливості батьків так само впливають і на специфіку батьківського відносини. Наприклад, специфічність депресивних матерів описує Захаров А.В. З великим трудом депресивної матері порівняно з нормальною, вдається встановити інтерактивні взаємодії з дитиною. Вона просто зможе відокремити свої потреби від його потреб [16].

Деструктивний стиль ставлення до дитини часто призводить до його невротизації. Він залежить, на думку того ж автора, від таких рис особистості батька як сензитивність (розуміється підвищена емоційна

чутливість: вразливість, ранимість, образливість, виражена схильність "усе приймати близько до серця") і гіперсоціалізація (загострене почуття обов'язку, обов'язковість, труднощами компромісів) [16].

Крім цього, деструктивність у ставленні до дитини обумовлена також відсутністю у батьків відкритості, безпосередності та невимушеності у спілкуванні, що найчастіше має у своїй основі був раніше поихотравмируючий досвід міжособистісних відносин. Також було виявлено, що "деструктивні" матері мають такими рисами особистості: вони сензитивні, схильні до підозрливості, недовірливості. У них виявлені проблеми самоконтролю, труднощі у взаєминах з оточуючими; наявність хронічних міжособистісних конфліктів, зниження біотонуса, нестійкі соматичні скарги, схильність до дратівливості і конфліктної переробки переживань.

На конструктивний стиль ставлення батьків до дитини впливають такі риси особистості, як: прагнення найбільш повно виявити свої задатки та здібності; творчість; помірна тривожність; здатність брати на себе відповідальність; схильність до самоаналізу, рефлексії.

Більшість дослідників проблеми неврозів вважають, що деструктивний стиль ставлення батьків до дитини веде до виникнення аномалій формування особистості в дитячому віці [16].

Так, один з основоположників вітчизняної психіатрії І.М.Балинський (1859) вважав, що суворе, несправедливе ставлення до дітей у сім'ї є важливою причиною розвитку у них душевного хворобливого стану; надмірно поблажливе ставлення - причиною переходить через край емоційності у дітей; пред'явлення надмірних вимог - причиною душевної слабкості дитини [18].

Жорстоке виховання сприяє виникненню у дитини почуття страху; розслаблююче виховання формує суб'єктивізм і мінливість характеру; нехтування вихованням веде до труднощів у виховному відношенні взагалі.

Багато джерела також вказують на те, що виховання в умовах суворих, але суперечливих вимог і заборон є сприяючим фактором для неврозу нав'язливих станів і психастенії; виховання за типом надмірної уваги і задоволення всіх бажань дитини веде до розвитку істеричних рис характеру з егоцентризмом, підвищеної емотивністю і відсутністю самоконтролю; пред'явлення надмірних вимог до дітей визнаний етіологічним фактором неврастенії.

В роботах зарубіжних авторів можна знайти підтвердження того, яку величезну роль відіграють дитячо-батьківські відносини у виникненні порушень і відхилень психічного-фізичного розвитку дитини. А. Адлер зазначає, що *изнеживающее* виховання сприяє розвитку почуття неповноцінності і тенденції до домінування, аж до тиранії. С. Блюменфельд, И.Александреско, Т. Георгіу вважають, що, перш за все, до нестійкості психіки, і агресивності дітей, що призводить батьківська гиперпротекция або радикальне зневагу. Б.Берельсон, Р. Стейнер, узагальнюючи результати багатьох дослідників, вважають встановленим той факт, що чим менше ласки, турботи і тепла отримує дитина, тим повільніше він дозріває як особистість, тим більше він схильний до пасивності і апатичності і тим більш імовірно, що надалі у нього сформується слабкий характер [14; 26; 33].

Психологічні особливості батьків роблять істотний вплив на характер їхнього ставлення до дитини. Яскравим прикладом, що підтверджує це положення, є концепція шизофреногенной матері (Фромм - Райхманн, 1997). Шизофреногенная мати - деспотична, владна жінка, яка емоційно відкидає своєї дитини і одночасно викликає у нього сильну тривожність, заважає нормальному розвитку дитини з-за сильної потреби контролювати чужі життя. Вона прагнути бути бездоганною у своїх вчинках і вимагає того ж від інших. Тому він пасивно ізолюється від сім'ї і дозволяє своїй дружині оточити дитину всеосяжної опікою [45]. В результаті дитина поступається

позиції і відмовляється від зовнішнього світу задля безпеки, яку обіцяє всемогутня, протиборча мати, прячущая власну ненависть і образу за роботи турботу.

Таким чином, існує зв'язок між психологічною особливістю батьків і його ставленням до дитини. Однак емпіричних даних про співвідношення особистісних рис батьків і стилів виховання дитини явно не достатньо.

1.2. Дитячо-батьківські відносини і їх дослідження в психології

Першими наставниками в житті кожної людини є батьки. Тому батьки повинні пам'ятати як важлива їх роль, роль матері і батька. Дитячо-батьківські відносини мають відносно самостійними характеристиками, які роблять сімейне виховання найбільш адекватною формою виховання, особливо в ранньому віці; формою найбільш відповідає особливостям цього відповідального періоду розвитку особистості. Одна з особливостей дитячо-батьківських відносин у тому, що спосіб взаємодії між сторонами передбачає безпосередній контакт індивідів. Саме у спілкуванні з дорослими дитина набуває навичок мови і мислення, предметних дій, опановує основи людського досвіду в різних сферах життя, пізнає і засвоює правила людського взаємини, якості властиві людям, їх прагнення й ідеали.

Сім'я може виступати в якості як позитивного, так і негативного фактора виховання. Позитивне вплив на особистість дитини полягає в тому, що ніхто, крім самих близьких для нього в сім'ї людей - матері, батька, бабусі, дідуся, брата, сестри, не відноситься до дитини краще, не любить його так і не піклується стільки про нього. І разом з тим ніякий інший соціальний інститут не може потенційно завдати стільки шкоди в вихованні дітей, скільки може зробити сім'я [34].

Батьківське ставлення – це педагогічна соціальна установка щодо дітей, яка включає раціональний, емоційний і поведінковий компонент. Зміст цих трьох компонентів по-різному висвітлювали дослідниками, однак в будь-якій структурі вони присутні в тій чи іншій формі.

Першим науковим напрямком, який поставив дитячо-батьківські відносини в центр розвитку особистості дитини, був, як відомо, класичний психоаналіз. Психоаналіз, став визначальним напрямом розвитку основних концепцій дитячого розвитку, в яких ключова роль відводиться проблемі відносин між дітьми та батьками, концепції Е. Еріксона, К. Хорні, та ін. Найбільшу популярність здобула теорія прив'язаності [45]. Центральним поняттям в теорії прив'язаності є "внутрішня робоча модель", яка являє собою нерозривну і взаємообумовлена єдність себе і іншого. Дитина пізнає себе через ставлення до нього матері, а мати сприймає як джерело ставлення до себе. Ця складна взаємозв'язок у первісному варіанті, розумілася як ставлення до себе та до близькому дорослому, яке дає відчуття захищеності і безпеки [29].

У сучасних дослідженнях даного питання, відбувається переорієнтація з вивчення самосвідомості дитини до дослідження його поведінки, яке найчастіше описується в термінах соціальної адаптації та компетенції. Прихильність розглядається вже не як відношення, а як стратегія поведінки з батьками. Відзначають позитивну кореляцію між "надійним" типом прив'язаності і шкільною адаптацією, гармонійною комунікацією в дитячо-батьківської діаді. У дослідженні показана пряма залежність стратегії поведінки школярів і підлітків від якості прихильності до матері.

Крім теорії прихильності, досить популярним в західній психології є теоретичні моделі, розроблені запропонував класифікацію батьківських стилів поведінки, що включає 3 типи: 1) авторитетний; 2) авторитарний; 3) попустительський стиль; розробили динамічну двофакторну модель батьківського відносини, де один з факторів відображає емоційне ставлення

до дитини: "прийняття-відкидання", а інший - стиль поведінки батьків: "автономія-контроль" [50]. Кожна позиція взаємозв'язком різних факторів, їх взаємопов'язаністю. Хоча дані теоретичні моделі були запропоновані більш 30 років тому, вони залишаються практично єдиними, на сьогоднішній день, дають змістовний опис батьківського відносини.

Останнім часом одним з найбільш поширених напрямів дослідження стають кроскультурні та гендерні дослідження. Проведені дослідження в цій області показали, що кожному типу темпераменту дитини відповідає певний батьківський стиль поведінки. Цікаве дослідження статевих відмінностей батьківських стилів проведено показали, що матерям більшою мірою властивий авторитетний стиль, батькам - авторитарний або попустительський. Авторитарний стиль властивий батькам хлопчика, авторитетний - батькам дівчинки [48].

Згідно гіпотезі, специфіка батьківського ставлення полягає в подвійності і суперечливості позиції батьків по відношенню до дитини. З одного боку, це безумовна любов і глибинна зв'язок, з іншого - це об'єктивне оцінне ставлення, спрямоване на формування суспільних способів поведінки. Наявність цих двох протилежних начал характерно не тільки для батьківського відносини, але і для міжособистісних відносин взагалі [49].

Своєрідність та внутрішня конфліктність батьківського ставлення полягає в максимальній вираженості і напруженості обох моментів. Відповідальне ставлення, занепокоєння за майбутнє дитини, породжує оцінну позицію батьків, загострюючи контроль над його діями, перетворюючи дитину на об'єкт виховання.

Біля витоків наукових досліджень проблем сімейного виховання стояв П.Ф. Лесгафт. Метою всякого виховання він вважав сприяння розвитку розумної людини, що був би в стані з'єднати досвід минулого життя з

дійсної життям і могли передбачати наслідку своїх дій і відносин до іншого світу.

Одним з основних психолого-педагогічних понять для виділення різних типів сімейного виховання є стиль батьківського відносини, або стиль виховання. Як соціально-психологічне поняття [47], стиль позначає сукупність способів і прийомів спілкування по відношенню до дитини [17]. Розрізняють загальний, характерний і конкретний стилі спілкування. В якості детермінант стилю спілкування виступають спрямованість особистості як узагальнена, відносно стійка мотиваційна тенденція; позиція, зайнята по відношенню до партнера спілкування, і параметрів ситуації спілкування.

Батьківський стиль – це узагальнені, характерні, ситуаційно неспецифічні способи спілкування даного батька з даними дитиною, це образ дій по відношенню до дитини.

На думку А. Я. Варга і Ст. Ст. Столина, "батьківські відносини – це система відносин до дитини, різноманітних почуттів, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з ним, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, його вчинків [20].

Оскільки очевидно, що батьки ставляться до своїх дітей неоднаково, батьківські відносини поділяється на стилі, серед яких є сприятливі та несприятливі. Поняття батьківське ставлення має найбільш загальний характер і вказує на взаємну зв'язок і взаємозалежність батька та дитини. Батьківське ставлення включає в себе суб'єктивно – оцінне, свідомо – виборче уявлення про дитину, яка визначає особливості батьківського сприйняття, спосіб спілкування з дитиною, характер прийомів впливу на нього. Поняття батьківська позиція і батьківська установка використовуються як синоніми батьківського ставлення, але відрізняються ступенем усвідомленості. Батьківська позиція швидше пов'язується з

свідомо прийнятими, виробленими поглядами, намірами; установка – менш однозначна.

Структура відносин, як зазначає Р. А. Широкова з якою дитина вперше стикається у своєму досвіді, – це структура сім'ї, де дитина займає певне місце. Позиції у внутрішньородинної структурі знаходяться у відношенні додатковості, у кожній позиції є своя особлива функція, а в новій, незнайомій ситуації дитина здійснює процедуру перенесення або заміщення [50].

Теоретично це положення підтверджується ідеєю Д.Б. Ельконіна про те, що заміщення вперше виникає при необхідності доповнити звичну ситуацію ланка в даний момент об'єктом. На тлі вираженої прихильності та любові до матері одночасно відбувається і процес ототожнення себе з батьками тієї ж статі. Оскільки батьки перебувають один з одним у рольових відносинах чоловіка і дружини, то розуміння цього створює у дитини потребу в наслідуванні [5].

Педагоги та психологи розглядають благополуччя дитини в сім'ї, як одну з найважливіших функцій сім'ї – створення умов для виховання здорової особистості. Для цього необхідно враховувати, що дитина сам осмислює сім'ю і себе в ній, визначає свою поведінку, відношення до сім'ї і до себе самому. Діти внаслідок свого обмеженого досвіду, своєрідного мислення інакше сприймають і оцінюють, що відбувається навколо. Зрозуміти їх поведінку, емоції, переживання і допомогти їм можна, лише поглянувши на світ їх очима. На дітей впливають не тільки навмисні і цілеспрямовані виховні впливу, але в рівній або навіть більшою мірою всі особливості поведінки батьків.

У дослідженні Т. Е. Соколової основні стилі дитячо-батьківських відносин були виділені на підставі аналізу взаємодії матері і дитини при спільному вирішенні завдань: співпраця псевдосотрудничество; ізоляція; суперництво [25].

Співпраця припускає тип відносин, у яких потреби дитини враховуються, йому дають право на автономію". Допомога виявляється у складних ситуаціях, що вимагають участі дорослого. Варіанти вирішення тієї чи іншої виникла в сім'ї проблемної ситуації обговорюються разом з дитиною, береться до уваги її думку [38].

Псевдосотрудничество може здійснюватися в різних варіантах, таких, як домінування дорослого, домінування дитини. Для псевдосотрудництва характерне формальне взаємодія, що супроводжується відвертою лестощами. Псевдосумісні рішення досягаються за рахунок поспішного згоди одного з партнерів, що випробовує страх перед можливою агресією іншого.

При ізоляції повністю відсутня кооперація і об'єднання зусиль, ініціативи один одного відхиляються і ігноруються, учасники взаємодії не чують і не відчують один одного.

Для стилю суперництва характерна конкуренція при відстоюванні власної ініціативи і придушення ініціативи партнера.

Е. Т. Соколова підкреслює, що лише за співпраці, коли при виробленні спільного рішення приймаються як пропозиції дорослого, так і самої дитини, відсутня ігнорування партнера. Тому даний тип взаємодії спонукає дитину до творчої активності, формує готовність до взаємоприйняття, дає відчуття психологічної безпеки [25].

Істотний внесок у розвиток проблеми впливу поведінки і відносин батьків на поведінку дитини внесла Л. Беньямін. Розроблена нею і добре експериментально обґрунтована модель взаємовідносин у діаді "батько — дитина" дозволяє не тільки характеризувати поведінку кожного з них, але і враховувати наявний тип взаємин. Згідно цієї моделі, зв'язок між поведінкою батьків і поведінкою дитини не однозначна: дитина може реагувати на одне і те ж поведінка батьків, принаймні, двома способами [39]. Так, він може відповідати на батьківське поведінка "додатково", тобто

ініціативою на надання самостійності, втечею на переслідування, але він може відповідати на батьківське поведінка і "захисно", — наприклад, у відповідь на заперечення дитина може намагатися вести себе з батьками так, ніби ті люблять його і уважні до нього, і тим самим як би запрошувати батьків змінити їх поведінку по відношенню до нього. За логікою цієї моделі, можна припускати, що дитина, виростаючи, починає вести себе по відношенню до інших людей так само, як батьки вели себе по відношенню до нього. У дослідженні Л. Беньямін спеціально розглядає також питання про співвідношення самосвідомості дитини (як форми саморегуляції) і ставлення батьків до дитини: цей зв'язок розкривається як інтроекція (перенесення всередину) батьківського ставлення і способів керування поведінкою дитини. Так, наприклад, пристид дитини може трансформуватися в його самосвідомості у тенденцію до самозвинувачення, домінування батьків у відносинах з ним перетворюється на спрямованість бути господарем самого себе, жорстоке саморуководство.

Е. Фромм, розглядаючи батьківські стосунки як фундаментальну основу розвитку дитини, провів якісна відмінність між особливостями материнського і батьківського ставлення до дитини [42].

Це розходження найбільш яскраво простежується за такими лініями:

- умовність – безумовність,
- контрольованість – не контрольованість.

Материнська любов безумовна – мати любить свою дитину за те, що він є. Материнська любов не підвладна контролю з боку дитини, її не можна заслужити (або вона є, або її немає). Батьківська любов обумовлена – батько любить за те, що дитина виправдовує його очікування. Батьківська любов керована, її можна заслужити, але її можна і втратити. При цьому Е. Фромм зазначає, що "тут йдеться не про конкретну батьків, а про материнському і батьківському засадах, які певною мірою представлені в особистості матері або батька"

Таким чином, Е. Фромм виділяє такі суттєві характеристики батьківських відносин, як його подвійність і суперечливість [42].

1.3. Вплив внутрішньосімейних стосунків в студентських сім'ях на особистість дитини

Створення гармонійних відносин, благополучного психологічно комфортного клімату в сім'ї має стати першим завданням подружжя і батьків, так як без цього неможливе формування здорової повноцінної особистості дитини. Відхилення в сімейних відносинах негативно впливають на формування особистості дитини, його характеру, самооцінки та інших психічних якостей особистості; у цих дітей можуть виникати різні проблеми: стан підвищеної тривожності, погіршення успішності в школі, труднощі в спілкуванні і багато інших. Вплив сім'ї на формування особистості дитини визнається багатьма педагогами, психологами, психотерапевтами, психоневрологами.

Потреба в спілкуванні з'являється в дитини з перших днів життя. Без достатнього задоволення цієї потреби стає збитковим не тільки психічний, але і фізичний розвиток.

Припинення дитячо-батьківського контакту на тривалий час порушує природне формування багатьох якостей дітей [42].

Оптимальні можливості для інтенсивного спілкування дитини з дорослими створює сім'я як за допомогою його постійної взаємодії з батьками, так і за допомогою тих зв'язків, які вони встановлюють з оточуючими (споріднене, сусідське, професійне, дружнє спілкування тощо).

Істотний вплив на дитину робить узгодженість або навпаки дезорганізованість подружніх відносин (і перше, і друге може бути властива будь-якому типу сім'ї). Є дані, згідно яким неблагополучна сім'я негативно

впливає на пізнавальну діяльність дитини, на його мовленнєвий, інтелектуальний, особистісний розвиток. Встановлена закономірність, відповідно якій діти, виховані в конфліктній сім'ї, виявляються погано підготовленими до подружнього життя, а шлюби, укладені вихідцями з них, розпадаються набагато частіше [32].

Конфліктна атмосфера в сім'ї пояснює ту парадоксальну ситуацію, коли «важкі» діти ростуть у сім'ях з хорошими матеріальними умовами та відносно високою культурою батьків (у тому числі і педагогічної) і, навпаки, коли погано забезпечених сім'ях у батьків з низькою освітою ростуть хороші діти. Ні матеріальні умови, ні культура, ні педагогічні знання батьків часто не здатні компенсувати виховну неповноцінність стресовій, напруженій атмосфері сім'ї.

Аномалії в психічному і моральному розвитку дитини, що виникають в умовах неблагополучних сімейних відносин, не є наслідком тільки їх. Вони можуть виникати під впливом цілого ряду побічних, супутніх соціальних явищ, які нерідко стають причиною самої конфліктності або діють на неї в якості каталізаторів (негативні орієнтації батьків, їх низька духовна культура, егоїзм, пияцтво тощо).

Емоційний стан батьків гостро сприймають діти будь-якого віку. Там, де взаємини батьків спотворені, розвиток дітей йде з відхиленням від норми [28]. В таких умовах затьмарюються або навіть втрачаються уявлення про світлі ідеали любові і дружби, які людина засвоює в ранньому віці на прикладі найближчих людей - батька і матері. Крім того, конфліктні ситуації ведуть до тяжких психічних травм. У сім'ях з ненормальними відносинами подружжя більш ніж в два рази частіше зустрічаються діти з аномаліями психіки. У осіб, які виховувалися у сім'ях, де батьки конфліктували між собою, помітно зростає масивність невротичних реакцій. Духовний розвиток дитини багато в чому залежить від контактів, які встановлюються між батьками і дітьми. Вплив відносин батьків до дітей на

особливості їх розвитку носить різноманітний характер. Отримано достатньо переконливих доказів того, що в сім'ях з міцними, теплими контактами, шанобливим ставленням до дітей у них активніше формуються такі якості, як доброзичливість, здатність до співпереживання, вміння вирішувати конфліктні ситуації тощо. Їм властиво більш адекватне усвідомлення образу «Я», його цілісність, а, отже, і більш розвинене почуття людської гідності. Все це робить їх комунікабельними, забезпечуючи високий престиж в групі однолітків [33].

Існують варіанти взаємин, що заважають нормальному розвитку особистості дитини.

1. Авторитарне ставлення батьків до дітей, при якому формування потрібних якостей ускладнюється і спотворюється.

Багато дослідників приходять до висновку, що особливості взаємозв'язку батьків і дітей закріплюються в їх власному поведінці і стають моделлю в їх подальших контактах з оточуючими [49].

Ставлення батьків, що характеризується негативним емоційним окрашеностю, раниць і озлоблює дитини. Оскільки дитяча свідомість схильна до односторонніх висновків і узагальнень в силу обмеженості життєвого досвіду, остільки у дитини виникають спотворені судження про людей, помилкові критерії їх взаємовідносин. Грубість або байдужість батьків дають дитині підставу вважати, що чужа людина заподіє йому ще більше прикрощів. Так виникають почуття неприязні і підозрливості, страх перед іншими людьми.

Формування особистості дитини відбувається під безпосереднім впливом об'єктивних умов її життя в родині (сімейних відносин, структури та чисельності сім'ї, приклад батьків тощо), так і під впливом цілеспрямованого виховання з боку дорослих. Виховання активізує процес засвоєння дитиною суспільно необхідних нормативів поведінки, чинить

серйозний вплив на його здатності до сприйняття стихійних впливів навколишнього Середовища, стимулює засвоєння позитивного прикладу.

Успіх свідомої виховної діяльності дорослих залежить від багатьох обставин. Вона стає ефективною в тому випадку, якщо здійснюється не у відриві від реального життя батьків, а знаходить своє підтвердження в ній. Вплив на сімейне виховання надає духовна культура батьків, їх досвід соціального спілкування, сімейні традиції. Особлива роль належить психолого-педагогічній культурі батьків, яка дає можливість звузити той елемент стихійності, властивий сімейного виховання більшою мірою, ніж будь-якій іншій його формі [21]. Особистісної особливістю молодших школярів може стати тривожність. Висока тривожність здобуває стійкість при постійному невдоволенні навчанням з боку батьків. Припустимо, дитина захворіла, відстав від однокласників і йому важко включитися в процес навчання [10]. Якщо пережиті їм тимчасові труднощі дратують дорослих, якщо батьки весь час говорять дитині про те, що він не зможе надолужити втрачений програму, у дитини виникає тривожність, страх відстати від однокласників, залишитися на повторне навчання, страх зробити щось погано, неправильно. Той же результат досягається в ситуації, коли дитина вчиться досить успішно, але батьки очікують більшого і пред'являють нереально завищені вимоги.

Через наростання тривожності і пов'язаної з нею низької самооцінки знижуються навчальні досягнення, закріплюється неуспіх. Невпевненість у собі призводить до ряду інших особливостей:

- бажанню бездумно слідувати вказівкам дорослого;
- діяти тільки за зразками і шаблонами;
- остраху проявити ініціативу;
- формальному засвоєнню знань і способів дій;
- страх йти до чогось нового;
- братися за нову справу;

- ставити перед собою якісь цілі і досягати їх.

Дорослі, незадоволені падаючою продуктивністю навчальної роботи дитини, все більше і більше зосереджуються на цих питаннях в спілкуванні з ним, що посилює емоційний дискомфорт [10].

Виходить замкнуте коло: несприятливі особистісні особливості дитини відбиваються на його навчальній діяльності, низька результативність діяльності викликає відповідну реакцію оточуючих, а ця негативна реакція у свою чергу, посилює сформовані в дитини особливості. Розірвати це коло можна, змінивши установки та оцінки батьків. Батьки, концентруючи увагу на найменших досягненнях дитини, не осуджуючи його за окремі недоліки, знижують рівень його тривожності і цим сприяють успішному виконанню навчальних завдань.

1. Демонстративність - особливість особистості, пов'язана з підвищеною потребою в успіху й увазі до себе оточуючих. Джерелом демонстративності зазвичай стає недолік уваги дорослих до дітей, які відчувають себе в сім'ї закинутими, "недолюбленими" . Але буває, що дитині виявляється достатня увага, а воно його не задовольняє в силу гіпертрофованої потреби в емоційних контактах. Завищені вимоги до дорослих пред'являються не бездоглядними, а навпаки, найбільш розпещеними дітьми. Така дитина буде домагатися уваги, навіть порушуючи правила поведінки. ("Краще нехай лають, чим не помічають"). Завдання дорослих - обходитися без нотацій і повчань. Як можна менш емоційно робити зауваження, не звертати увагу на легкі провини і карати за великі (скажімо, відмовою від запланованого походу в цирк). Це значно важче для дорослого, ніж дбайливе ставлення до тривожного дитини.

Якщо для дитини з високою тривожністю основна проблема - постійне несхвалення дорослих, то для демонстративної дитини - недолік похвали.

3. «Відхід від реальності». Спостерігається в тих випадках, коли в дітей демонстративність сполучається з тривожністю. Ці діти теж мають

сильну потребу в увазі до себе, але реалізувати її не можуть завдяки своїй тривожності. Вони мало помітні, побоюються викликати несхвалення своєю поведінкою, прагнуть до виконання вимог дорослих. Незадоволена потреба в увазі приводить до наростання ще більшої пасивності, непомітності, що ускладнює і так недостатні контакти. При заохоченні дорослими активності дітей, прояві уваги до результатів їхньої навчальної діяльності і пошуках шляхів творчої самореалізації досягається відносно легка корекція їх розвитку.

У кризовому стані майже завжди здається, що нічого не можна змінити. Навіть якщо це дійсно так, то все одно вихід є - людина здатна змінити своє ставлення до того, що сталося.

Оскільки успіх у вирішенні складної життєвої ситуації залежить, насамперед, від самої людини. Розглянемо відносини її до власних можливостей вирішити конфлікт, подолати напруженість, зменшити тривогу. Насамперед, визначимося з розумінням поняття «самореабілітація».

Реабілітація в особистісному контексті - це активізація функцій конструктивно-позитивного пристосування до соціуму після подолання складної життєвої ситуації. Це відновлення на більш високому якісному рівні, якщо людина стає здатною конструктивніше долати труднощі, ніж до початку психолого-реабілітаційних впливів.

На відміну від реабілітації як професійної допомоги людині, який потрапив у кризову життєву ситуацію, самореабілітація спрямована на самостійну роботу людини з собою в складних життєвих обставинах, які не можна назвати ще кризовими. Самореабілітація - це самодопомога в продуктивному подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод, вихід із скрутного становища, повернення в тимчасово втрачену траєкторію життєвого шляху.

Така психологічна допомога сприяє розкриттю суб'єктивного потенціалу людини, стимулює самостійні пошуки внутрішньої цілісності, гармонійності, нових можливостей саморозвитку, самоздійснення, полегшує розробку індивідуальних стратегій перетворення проблемної ситуації, застарілого, хронічного конфлікту, хворобливого стану на етапи особистісного дорослішання, наближення до себе, до власної сутності [36].

1.4. Психологічна особливість студентських сімей

Студентство численний загін молоді. У вузах країни навчається понад 1 млн.500 тис. студентів, у тому числі на денних відділеннях понад 1 млн. З них 55 % студентів вчз складають жінки. Результати ряду досліджень, проведених у вузах України, свідчать про те, що останнім часом частка насімейних студентів із дітьми зростає.

Цей процес відповідає загальній тенденції омолодження шлюбу, що віком до 25 років в шлюб вступають більше 80 % жінок і близько 70 % чоловіків. Студенти не є винятком. Крім того, серед студентів більше половини жінок, і зрозуміло прагнення останніх створити сім'ю і народити дитину в найбільш сприятливі для цього роки. Позначається і той фактор, що серед студентів зростає кількість тих, хто прийшов у вуз з підприємств, підготовчих відділень.

Важливим аспектом даної проблеми є зміна ставлення до студентським сім'ям з боку батьків, громадських організацій та адміністрацій вузов. Воно стає більш терпимим. У багатьох вузах сім'ям, де є діти, надається допомога і підтримка: виділяються місця в гуртожитку,

видаються грошові допомоги, створюються по можливості, умови для поєднання навчання і виховання дітей. Все це певною мірою полегшує життя студентських сімей. Змінюється ставлення до шлюбу і сімейного життя і у самих студентів і виховані дитини [49].

Специфіка студентського шлюбу полягає і в особливостях діяльності подружжя - навчанні, тимчасовості їх психологічного стану. Закінчення навчання, розподіл на роботу, в перспективі улюблена робота - це складові духовності студентського шлюбу. Зв'язку з цим міняється батьківсько – дитячі відносини.

У гомогенном студентський шлюбі очікування радісною довгоочікуваної перспективи закінчення вузу має подвійний ефект, так як зміна соціального статусу відбудеться у обох подружжя, вони забувають про відносини з дитиною. Таким чином, схожість перспективних цілей обумовлює головний момент специфіки студентського шлюбу.

За своїм складом студентські сім'ї поділяються на дві великі групи: які мають (60,4 %) і не мають (39,6 %) дітей. Причини, за якими значна частина сімейних студентів утримується від розширення своєї родини, в основному об'єктивні. Головними з них студенти називають навчання, обмежені житлові умови, матеріальні труднощі, а також труднощі, пов'язані з доглядом та вихованням дитини. Соціальне походження заміжніх студенток і одружених студентів різноманітно. Більше третини вихідці з сімей спеціалістів з середньою та вищою освітою, трохи менше - з сімей робітників. Близько п'ятої частини сімейних студентів мають батьків колгоспників. Мабуть, однорідність соціального середовища виховання юнаків і дівчат, що забезпечує схожість інтересів, звичок, соціальних установок, сприяє їх емоційному зближенню і створення сім'ї, і до появи дитини, також подальшому її виховані [39].

Разом з тим слід зауважити, що соціальне походження все в меншій мірі відіграє роль при виборі шлюбного партнера. Поширення неоднорідних сімей свідчить про процес зближення соціальних груп в нашому суспільстві, про стирання відмінностей між ними. Інститут шлюбу і сім'ї все більше втрачає свій становий, класовий характер, який впливає на виховані дітей. Разом з тим зустрічається певна «плановість», прагнення (насамперед батьків дівчата, юнаки) знайти нареченого або наречену в своєму колі. Ця тенденція спостерігається найчастіше у працівників науки, культури. Зберігається вона і в студентському середовищі.

Нерідко студенти вважають, що під час навчання у вузі набагато легше створити сім'ю і займатися вихованням дітей, особливо жінкам, так як згодом їх шанси помітно зменшуються (з збільшенням віку, із зміною місця проживання, де контингент чоловіків або жінок недостатньо підходящий і т. д. Одна з колишніх студенток написала до редакції молодіжної газети таке; лист: «На другому курсі інституту я оголосила батькам, що виходжу заміж. Батьки тут же схопили мене за руку, потягли в інститут і разом з ректором взялися переконувати, що в першу чергу потрібно закінчити інститут, а потім виходити заміж. Ми цілком могли розписатися і без згоди батьків, але я боялася це зробити і вирішила, що вони бажають мені тільки добра, а потім прийде час, і всі у мене ще буде: сім'я, чоловік, діти. І ми розлучилися. Зараз мені 28 років. У мене є квартира, я непогано заробляю, але у мене немає родини, дітей, і я вже не сподіваюся, що це буде».

Зараз, однак, все рідше виникає питання - створювати сім'ю в студентські роки чи ні. Опитування експертів у всіх вузах (представників профкомів, ректоратів, комітетів комсомолу) дав можливість встановити, що більшість з них схвалюють студентські шлюби. Багато з опитаних обзавелися сім'єю в студентські роки і вважають, що шлюб в цей період благотворно впливає на становлення особистості: змушує відчутти

відповідальність перед родиною, дитячих- батьківських відносинах, навчальним закладом, суспільством. У сімейних студентів відзначається більш серйозне ставлення до навчання та обраної професії, вони особливо цінують самостійність у роботі, більше орієнтовані на досягнення успіхів у професійній праці, а не вихованні дітей. Сімейний стан благотворно впливає і на ціннісні орієнтації студента, сприяє розвитку інтелектуальних і соціальних потреб, але при цьому забувають про розвиток дітей.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИНАХ В СТУДЕНТСЬКИХ СІМ'ЯХ ТА ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ДИТИНИ

2.1. Методи, методика і процедура дослідження

Цілями практичного дослідження є вивчення психологічних особливостей дитячо-батьківських сімейних відносин в студентській сім'ї, як фактор розвитку особистісних особливостей дитини.

Об'єктом дослідження: є розподіл сімейних ролей, як основа дитячо-батьківських відносин.

Предметом дослідження: психологічні особливості розподілу сімейних ролей, як основа дитячо-батьківських відносин в студентській сім'ї.

Мета дослідження: вивчення особливостей дитячо-батьківських відносин у родині студентів.

Гіпотеза: виступає припущення, що існує різниця розподілу сімейних ролей, як основа дитячо-батьківських відносин в студентській сім'ї, де батьки-студенти працюють, і ті студентські сім'ї де тільки навчаються, це обумовлено фруструючою ситуацією, яка пов'язана з сумісництвом декількох соціальних ролей, що визиває тривожність.

Задачі емпіричного дослідження:

- емпірично дослідити та проаналізувати процес взаємовідносин та формування особистості дітей;
- аналіз та узагальнення отриманих даних;
- практичне дослідження взаємозв'язку між отриманими даними.

Незалежною змінною у даному дослідженні виступає дитячо-батьківськими відносинами у студентській сім'ї, залежною – дитячо-батьківськими відносинами у сім'ї, де один або обидва батьки працюють.

При дослідженні психологічний стану членів сім'ї була використана методика тест-опитувальник батьківського ставлення А.Я. Варга, В.О. Столін та тест Р. Бернса і С. Кауфмана «Кінетичний малюнок сім'ї», які наведені у додатках. Ці методики найбільш точно відповідають характеру дослідження, оскільки є валідними та надійними, вимірюють саме необхідні характеристики.

Першим етапом нашого емпіричного дослідження є підготовка та проведення тестування членів сім'ї. Опитування проводилося анонімно.

В дослідженні брали участь 40 сімейних пар, які були поділені на дві групи: група № 1- 20 сімейних пар, батьки студенти, які мають дитину дошкільного та молодшого шкільного віку та група № 2- 20 сімейних пар, один або обидва батьків працюють та мають також дитину дошкільного та молодшого шкільного віку. Всі пари мають приблизно однаковий вік (21-27 років) та місце проживання (м. Запоріжжя). Умовно цим парам були дані порядкові номери для спрощення процедури обробки і представлення даних.

Тестова методика теста Р. Бернса і С. Кауфмана «Кінетичний малюнок сім'ї» тест складається з двох частин: малювання своєї сім'ї та розмова після малювання. Для виконання цього тесту дитині дається стандартний аркуш паперу для малювання формат А4, олівець твердістю 2мм і гумку. Після цього дорослий пропонує дитині намалювати свою сім'ю, так, щоб всі її члени були чимось зайняті. На все запитання тестує відповідає без будь-яких вказівок, наприклад: «Можеш малювати, як хочеш». Під час малювання експериментатор повинен зазначати або записувати всі спонтанні реакції дитини, стежити за його мімікою, жестами, а також фіксувати послідовність малювання. Після того, як малюнок закінчено, з дитиною проводиться розмова за такою схемою:

1. Хто зображений на малюнку, що робить кожен член сім'ї?
2. Де працюють або навчаються члени сім'ї?

3. Як у сім'ї розподіляються домашні обов'язки?

4. Які взаємини дитини з іншими членами сім'ї?

В системі кількісної оцінки кінетичного малюнка сім'ї враховуються формальні і змістовні особливості малюнка. Формальними вважаються якість ліній, розташування об'єктів малюнка, стирання всього малюнка або його окремих частин, затушовування окремих частин малюнка. Змістовними характеристиками малюнка є зображувана діяльність окремих членів сім'ї, їх взаємодія і розташування, а також відносини людей і речей на малюнку.

При інтерпретації кінетичного малюнка сім'ї основна увага звертається на наступні аспекти:

1. Аналіз структури малюнка сім'ї: порівняння складу реальної і намальованої сім'ї, розташування і взаємодія членів сім'ї на малюнку.

2. Аналіз особливостей малюнка окремих членів сім'ї: відмінності в стилі малювання, кількість деталей, схема тіл окремих членів родини.

3. Аналіз процесу малювання: послідовність малюнка, коментар, паузи, емоційні реакції під час малювання.

Для тесту «Кінетичний малюнок сім'ї» була спеціально розроблена схема кількісної оцінки. У ній виділяють п'ять симптомокомплексів:

- 1) сприятлива сімейна ситуація;
- 2) тривожність;
- 3) конфліктність в сім'ї;
- 4) почуття неповноцінності в сімейній ситуації;
- 5) ворожість.

Тестова методика тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А.Я. Варга, В. О. Столін- Текст опитувальника складається з 61 твердження, з якими батько може або погодитися (поставити «вірно» або «+») або не погодитись (поставити «невірно» або «-»).

При підрахунку тестових балів за всіма шкалами враховується «вірно».

Опитувальник складається з 5 шкал:

1. «Прийняття-відштовхування» - Шкала показує інтегральне емоційне ставлення до дитини. На одній шкалі батькам подобається дитина такою якою вона є. На іншій шкалі: батьки виховують свою дитину погано, непристосованою до життя.

2. «Кооперація»- Шкала показує соціально бажаний облік батьківського ставлення.

3. "Симбіоз"- Шкала відображає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною.

4. "Авторитарна гіперсоціалізація"- Шкала відображає налагоджену форму керування поведінки дитини.

5. «Маленький невдаха»- Шкала відображає особливості виховання і розуміння дитини батьками.

2.2.Результати дослідження та їх інтерпретація

Первинна обробка даних полягала у підрахунку середніх значень стандартних відхилень за кожною шкалою. Наводимо дані обстеження методикою тест-опитувальника батьківського ставлення А. Я. Варга, В. О. Столін для обох груп (середні показники).

Таблиця 2.1

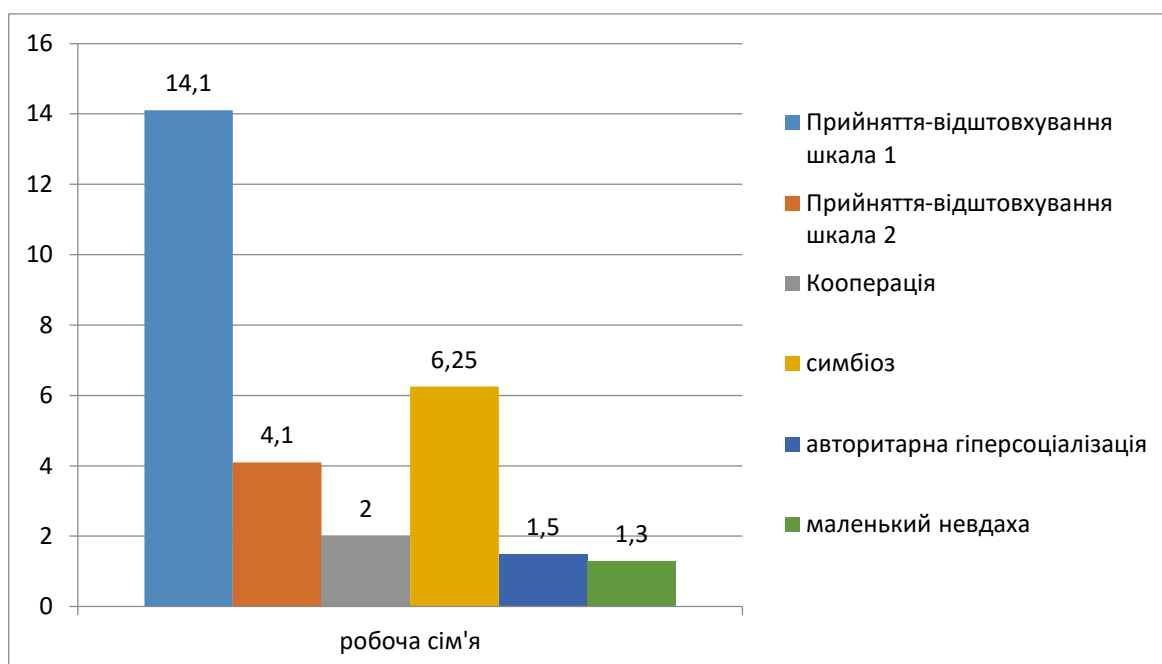
Показники тест-опитувальника батьківського ставлення А. Я. Варга, В.

О. Столін (p=0,05)

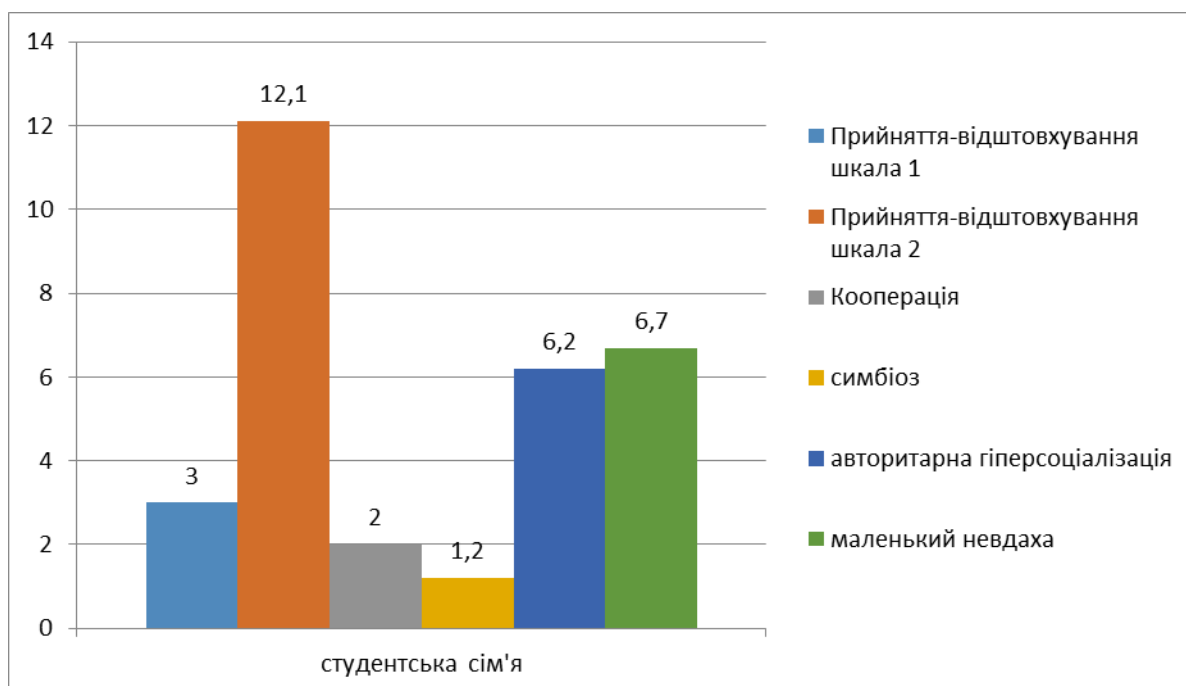
		студентська сім'я						Робоча студентська сім'я					
		Шкала 1	Шкала 2	Коперация	Симбиоз	авторитарна гіперсоціалізація	Маленький невдаха	Шкала 1	Шкала 2	Кооперация	Симбиоз	авторитарна гіперсоціалізація	Маленький невдаха
Семья 1	м	5	10	7	1	6	6	15	4	7	5	1	1
	ж	2	12	8	2	7	7	14	5	8	6	2	2
Семья 2	м	2	10	6	1	6	8	14	3	6	6	1	1
	ж	4	12	7	2	7	7	15	4	7	7	2	1
Семья 3	м	2	13	7	0	6	6	14	4	6	5	1	1
	ж	5	10	6	1	6	7	15	3	7	6	1	2
Семья 4	м	2	14	7	2	7	7	14	5	6	7	2	1
	ж	3	15	7	0	6	6	14	4	8	6	1	0
Семья 5	м	4	13	8	1	7	6	15	5	7	7	2	1
	ж	5	13	8	1	7	7	16	5	6	7	2	2
Семья 6	м	3	12	7	1	6	8	14	4	7	6	0	2
	ж	4	10	8	1	7	7	15	3	8	7	3	1
Семья 7	м	2	12	7	0	6	7	13	4	6	6	1	3
	ж	3	12	6	2	7	8	15	4	6	7	2	1
Семья 8	м	5	10	7	1	6	7	13	3	7	5	2	2
	ж	3	14	8	1	6	7	15	4	6	6	1	1

Продовження таблиці 2.1

Семья 9	м	3	14	8	2	6	6	15	5	7	7	1	0
	ж	4	10	6	1	7	6	16	3	7	6	2	1
Семья 10	м	2	14	8	2	6	7	13	5	6	7	1	2
	ж	3	9	7	1	5	6	14	4	8	5	0	1
Семья 11	м	2	13	7	2	6	7	13	4	7	6	2	2
	ж	1	15	8	0	7	8	10	5	6	6	3	2
Семья 12	м	5	14	7	2	6	6	15	5	7	7	2	1
	ж	3	12	8	1	6	6	14	4	8	6	1	2
Семья 13	м	1	13	7	2	7	8	13	5	7	7	1	4
	ж	3	11	8	1	6	5	14	3	7	7	2	3
Семья 14	м	3	11	7	1	6	5	12	4	7	6	1	2
	ж	3	12	8	1	7	8	14	4	6	7	2	2
Семья 15	м	2	13	7	0	6	6	11	5	6	5	1	1
	ж	4	10	8	1	5	7	14	3	7	6	1	2
Семья 16	м	2	13	7	2	6	7	13	4	7	6	2	2
	ж	1	15	7	0	7	8	10	5	6	6	3	2
Семья 17	м	5	14	6	2	6	6	15	5	7	7	2	1
	ж	3	12	6	1	6	6	14	4	8	6	1	1
Семья 18	м	1	13	7	2	7	8	13	5	7	7	1	1
	ж	3	11	8	2	6	5	14	3	7	7	2	0
Семья 19	м	3	11	8	1	6	5	12	4	7	6	1	1
	ж	3	12	7	1	7	8	14	4	6	7	2	2
Семья 20	м	2	13	6	0	6	6	11	5	6	5	1	1
	ж	4	10	7	1	5	7	14	3	7	6	1	2

Рис. 2.1. Дані обстеження методикою А. Я. Варга, В. О. Століна , батьків які працюють та навчаються

Рис. 2.2. Дані обстеження методикою А. Я. Варга, В. О. Століна, батьків студентів, які мають дитину

Аналіз отриманих результатів тесту-опитувальника батьків А. Я. Варга, В.О. Століна

У досліджених нами сім'ях студентів батьки здебільшого виявляють неадекватне відношення до дітей. У порівнянні студентів та працюючих студентів- батьків, була виявлено різниця відповідей по наступним шкалам- прийняття-відштовхування, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація, маленький невдаха.

Шкала " прийняття-відштовхування "- Низькі бали по шкалі (від 0 до 8) у студентській сім'ї – говорять про те, що дорослий відчуває по відношенню до дитини в основному тільки негативні почуття: роздратування, злість, досаду, навіть іноді ненависть. Такий дорослий вважає дитину невдахою, не вірить у його майбутнє, низько оцінює його здібності і нерідко своїм ставленням третирує дитину. Зрозуміло, що має такі нахили дорослий не може бути хорошим педагогом.

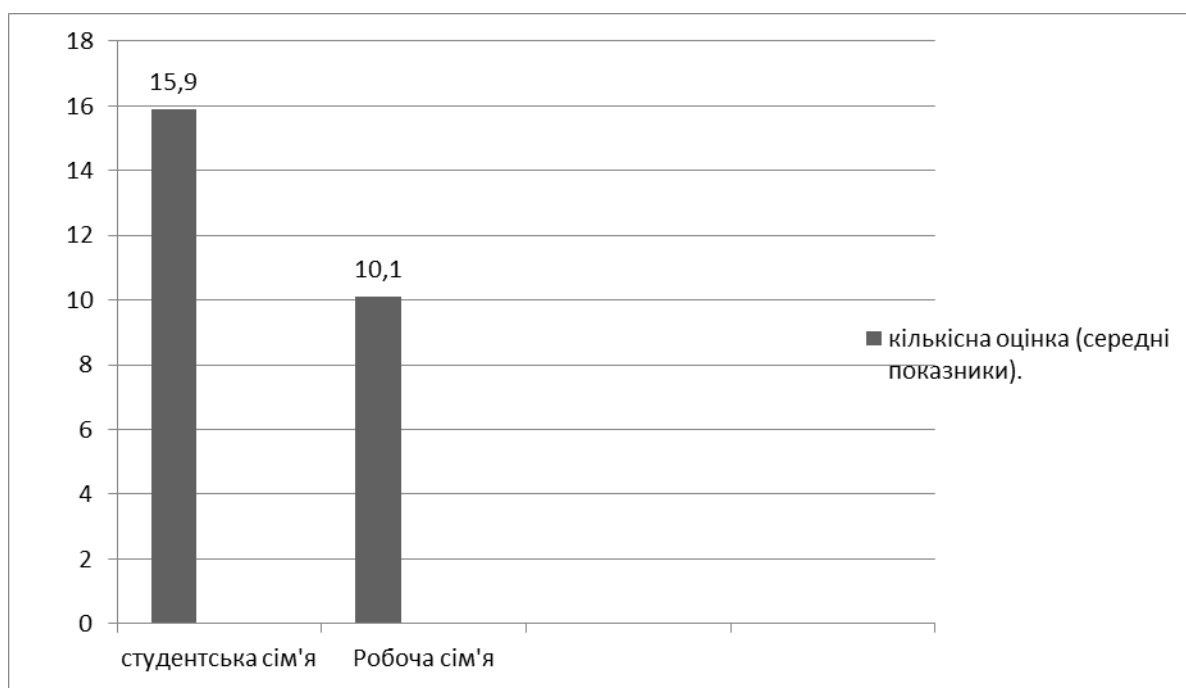
Шкала "Симбіоз" - Низькі бали по шкалі (1-2 бали) у студентській сім'ї – є ознакою того, що дорослий, навпаки, встановлює значну психологічну дистанцію між собою та дитиною, мало піклується про нього. Батько постійно відчуває тривогу за дитину, дитина здається йому маленьким і беззахисним

Шкала " Авторитарна гіперсоціалізація "- Високі бали по шкалі (6-7 балів) у студентській сім'ї – говорять про те, що доросла людина поводить себе занадто авторитарно по відношенню до дитини, вимагаючи від нього беззастережного послуху і задаючи йому суворі дисциплінарні рамки. Він нав'язує дитині майже в усьому свою волю. Таким доросла людина далеко не завжди може бути корисним, як вихователь для дітей.

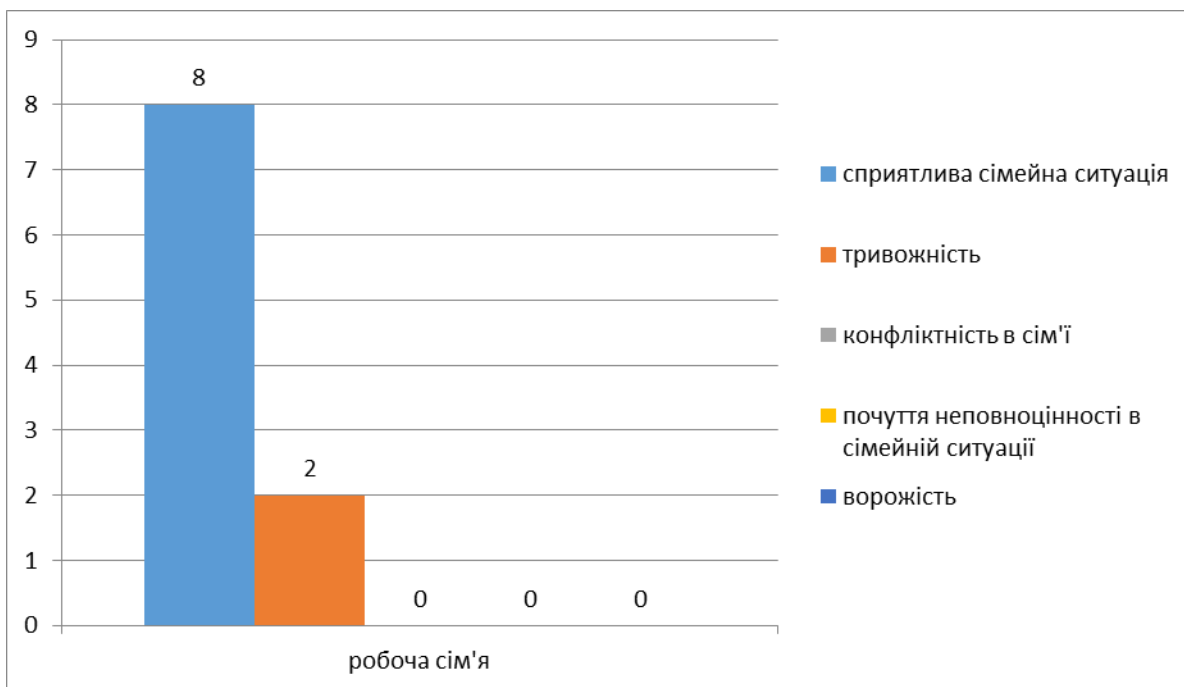
Шкала " Маленький невдаха "- Високі бали по шкалі (6-7 балів) у студентській сім'ї –означають, що в батьківському відношенні даних батьків є прагнення інфантилізувати дитини, приписати їй особисту і соціальну неспроможність. Інтереси, захоплення дитини, її думки і почуття здаються

батькові дитячими, несерйозними. Дитина представляється не пристосованим, не успішним, відкритим поганим впливам. Батько не довіряє своїй дитині, нарікає на його неуспішність і невірність. У зв'язку з цим батько намагається захистити дитину від труднощів життя і суворо контролювати його дії.

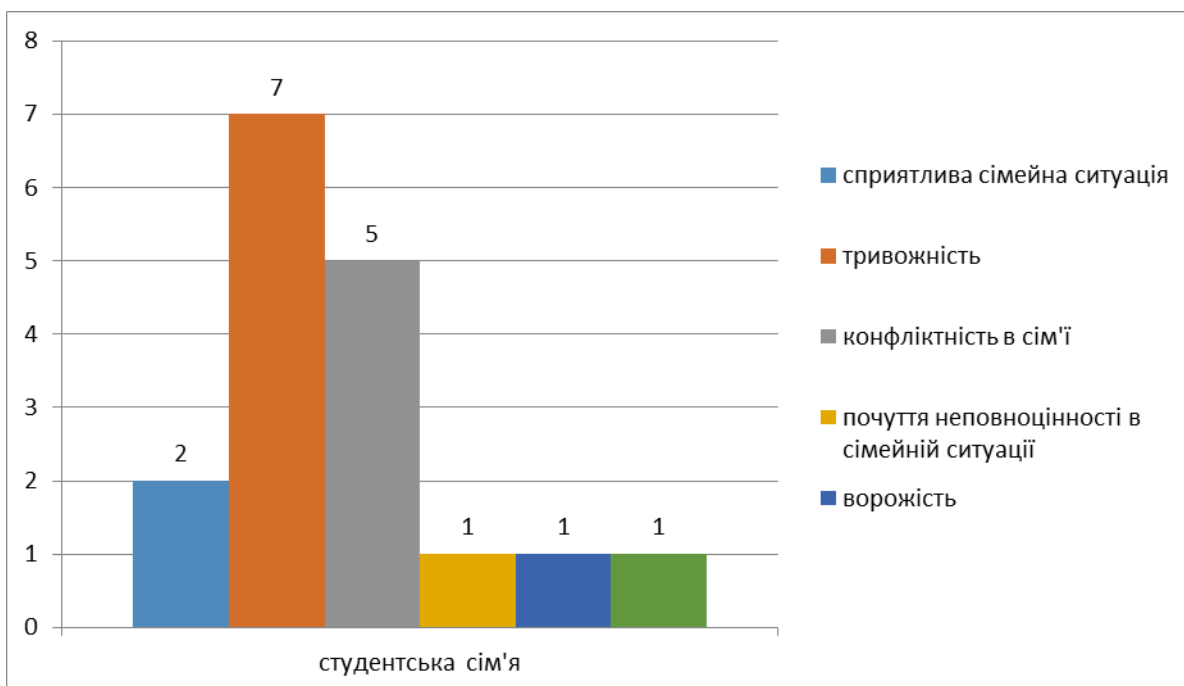
Наводимо дані обстеження методикою теста Р. Бернса і С. Кауфмана «Кінетичний малюнок сім'ї» для обох груп (середні показники).

Рис. 2.3 Дані обстеження методикою теста Р. Бернса і С. Кауфмана «Кінетичний малюнок сім'ї»(кількісна оцінка)

Рис. 2.4 Дані обстеження методикою теста Р. Бернса і С. Кауфмана «Кінетичний малюнок сім'ї», батьків які працюють

Рис. 2.5 Дані обстеження методикою теста Р. Бернса і С. Кауфмана «Кінетичний малюнок сім'ї», батьків студентів, які мають дитину

Інтерпретація малюнків яскраво виявила уявлення дітей про різні аспекти їх сімейної ситуації. При аналізі дитячих малюнків ми використовували принципи якісного аналізу, що передбачає враховувати загальний розмір малюнка, кількість зображених членів сім'ї, їх розташування, відстань між ними, зображення деяких частин тіла у членів сім'ї та дитини, ступінь акуратності виконання, використувані кольори.

Аналізуючи малюнки дітей, ми виявили наступне: 90% дітей використовували в основному холодні тони, іноді в малюнках переважали темні кольори (коричневий, сірий, чорний), хоча їм пропонувався весь набір кольорових олівців.

Традиційно використання таких кольорів інтерпретується як ознака присутності почуття непотрібності, покинутості, внутрішнього психологічного дискомфорту дитини.

Малюнки дітей часто схематичні, їх персонажі схожі один на одного. Лінії малюнка різкі, кутасті, що говорить про емоційному перенапруженні, внутрішньому порушенні, почуття тривоги.

За результатами методики «Малюнок сім'ї», можна зробити наступний висновок: у сімнадцяти дітей із двадцяти проявляються такі особливості як зниження самооцінки - діти малюють себе або далі від сім'ї, ніж інших її членів (11 дитини), або не малюють взагалі (7 дитина). Причиною відсутності автора на малюнку можуть бути труднощі самовираження при спілкуванні з близькими людьми, відсутність почуття спільності з родиною: «мене тут не помічають», «мені важко знайти своє місце». Автор може пропустити себе і в знак протесту, вважаючи, що його забули: «все вже розподілено в цій структурі, мене це мало хвилює, мене немає тут місця» або «я не прагну знайти тут своє місце або спосіб вираження».

Дві дитини висловлюють велику потребу у спілкуванні свої малюнки вони додають тварин, родичів, не проживають з ними (дядько, тітка). Також з результатів методики видно, що в сім'ях у більшості дітей порушений

емоційний контакт з батьками на одинадцяти малюнках з двадцяти члени сім'ї не стосуються один одного (не тримаються за руки або стоять далеко один від одного). На одному з малюнків зображено чотири людини: мама, дитина, дідусь і тато. Кожен з них зайнятий своєю справою: дитина зображений анфас (у верхній частині аркуша), а інші члени сім'ї в профіль. Дідусь, при цьому намальований у танку, відвернутий від інших членів сім'ї (у верхній частині аркуша), папа в машині, теж відвернутий від сім'ї (у нижній частині аркуша), а мама дивиться телевизор (у нижній частині аркуша). Всі зображені на одному малюнку, але при цьому їх нічого не пов'язує. З цього можна зробити висновок про те, що в цій родині кожен призначений сам собі. Емоційний контакт, міжособистісні стосунки в родині порушені.

Аналіз результатів показує, що в сім'ях 17 присутні порушення дитячо-батьківських відносин, 3 сім'ях таких порушень не спостерігається. Причому, аналіз малюнків за методикою «Малюнок сім'ї» показує деякі розбіжності з опитуванням батьків з даної проблеми. Так, опитування батьків Микита О. показав відсутність порушень дитячо-батьківських відносин, а інтерпретація малюнка Данила прямо вказує на їх наявність. Те ж саме можна сказати про стосунки Настя Р. і Кирила Т. з батьками. Опитування батьків Мілана Б. навпаки, показав наявність порушень взаємин батьків і дитини, а інтерпретація малюнка Мілана говорить про їх відсутність. Це говорить про те, що дитина не відчуває дискомфорту в стосунках з батьками, хоча батьки дівчинки незадоволені стосунками з дочкою.

Таким чином, підсумки даної методики дозволяють нам говорити про те, що довірчі, близькі, дружні стосунки батьків та дітей спостерігаються далеко не у всіх сім'ях. У багатьох сім'ях дитина відчуває себе самотнім і знедоленим. Увагу батьків зводиться лише до задоволення фізіологічних

потреб дітей (одягнути, нагодувати, відправити в дитячий сад). Діти відчувають дискомфорт і незадоволення стосунками з батьками.

2.3 Дослідження кореляційного зв'язку.

Щоб отримати достовірні дані, ми застосували у якості вторинної статистичної математичної обробки лінійну кореляцію Пірсона - безрозмірний індекс в інтервалі від -1,0 до 1,0 включно, який відображає тісноту зв'язку залежності між двома множиними даних.

Критерій Пірсона розраховується за наступною формулою:

$$r_{XY} = \frac{\sum (X_i - \bar{X}) \cdot (Y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\sum (X_i - \bar{X})^2 \cdot \sum (Y_i - \bar{Y})^2}}$$

де x_i, y_i - значення, які відповідають X і Y, а $\bar{x}, \bar{y}$ - вибіркові середні значення.

Підсумкові данні були занесені в таблиці 2.1 и 2.2. Проведений надалі кореляційний аналіз Пірсона показав значимі кореляції між

показниками тест-опитувальника батьківського ставлення А. Я. Варга, В. О. Столін та «Кінетичний малюнок сім'ї» сімей студентів та сімей працюючих.

Таким чином, аналіз результатів першого етапу дослідження відображає взаємозв'язок особливостей дитячо-батьківських сімейних відносин в студентській сім'ї, як фактор розвитку особистісних особливостей дитини.

Таблиця 2.2

**Розрахунок кореляційного зв'язку між показниками тест-опитувальника батьківського ставлення А. Я. Варга, В. О. Столін
($p=0,05$)**

	Прийняття/відштовхування				симбіоз		авторитарна гіперсоціалізація		«Маленький невдаха».	
	Шкала 1		Шкала 2							
	Робоча сім'я	студентська сім'я	Робоча сім'я	студентська сім'я	Робоча сім'я	студентська сім'я	Робоча сім'я	студентська сім'я	Робоча сім'я	студентська сім'я
Середні показники	14,1	3	4,1	12,1	6,25	1,2	1,5	6,2	1,3	6,7
Кореляційний зв'язок	0,70		0,76		0,62		0,52		0,63	

**Розрахунок кореляційного зв'язку між показниками теста Р. Бернса і
С. Кауфмана «Кінетичний малюнок сім'ї» ($p=0,05$)**

	Робоча студентська сім'я	Студентська сім'я
Середні показники	10,1	15,9
Кореляційний зв'язок	0,73	

Дослідження показало, що адаптація сім'ї студентів до дитини має деякі особливості, які проявляються в появі сімейного конфлікту.

Було дуже цікаво і захоплююче проводити час з дітьми і їх батьками. Адже всі такі різні, у різних батьків студентів свій підхід до виховання своїх дітей. Дізнаєшся багато нового. І так, який же висновок я можу зробити після своєї роботи? А такий, що виховання дитини дуже відповідальна справа, і підходити до цього треба не аби як. Як говориться "Діти, яких не люблять, стають дорослими, які не можуть любити". З цим висловлювання я повністю згодна. Дитини в першу чергу треба любити і прагнути дати йому турботу і ласку. А ось ще одна цікава цитата - "Кращий спосіб зробити дітей хорошими - це зробити їх щасливими". Саме це цитата письменника дає нам поживу для роздумів. Що ж потрібно дітям, щоб бути щасливими? Не так багато як дорослим. Лише тата, поруч маму, які будуть один одного

поважати, цінувати і любити. Так, саме з поведінки батьків починається виховання дитини, адже в родині, де батьки сваряться і не слухат один одного навряд чи буде хороший клімат в родині, де може зрости психологічно здорова дитина. Сім'я студентів повинна бути готова до виховання малюка. Дуже страшно, коли дитина стає не потрібним і його вихованням займаються "лише б відв'язався". Дитині страшно чути такі фрази як: "Відчепися", "Ти мені заважаєш", "Іди", "Ти мені не потрібен", "Я тебе не люблю". Я щаслива, що серед моїх знайомих таких сімей немає, але їх повно в інших місцях, з таких дітей частіше виростають не благополучні люди, розлючені на весь світ. "Ніким не улюблений дитина перестає бути дитиною: він лише маленький беззахисний дорослий".

Проводячи тести, опитування та бесіди зі своїми випробуваними я зрозуміла, що в студентських сім'ях є над чим працювати. Але все це можна виправити, якщо постаратися і вчасно помітити неправильні нотки в поведінці батьків або дитини. Головне в цих ситуаціях це прагнення сім'ї виховати з дитини щасливої людини.

Висновок у цьому розділі я б хотіла зробити наступний: Любіть своїх дітей, вони цього потребують. Створіть сім'ю, навчайтесь, де з дитини може вирости гідна людина, займайтеся і проводьте якомога більше часу з дитиною. Створіть теплий вогнище у своїй родині, щоб дитина було на що рівнятися. Давайте йому свободу вибору, свободу приймати власні рішення і робити свої власні помилки. Підтримуйте малюка в його починаннях, навіть якщо у нього їх багато і він не може зупинитися на одному, прийде час і він знайде себе.

Наостанок хотілося б зазначити ще один вислів "Батько повинен бути для своїх дітей іншому і напарником, а не тираном". Це можна застосувати не тільки до тата, але і до матері теж. Дружите зі своїми дітьми, теплі, довірчі відношення зроблять більш легким перехідний період дитини. Тоді

не доведеться кричати, бити і лаятися на своє чадо, швидше за все, ваша дитина прийде до вас сам, якщо відносини будуть довірчі.

З малюка вирощеного в студентській сім'ї, де на нього не махають рукою, зазвичай виростає гідна людина, яка може створити сім'ю, знайти хорошу роботу, домогтися успіхів, знайти вірних друзів, який безмежно любить своїх батьків і свою сім'ю в цілому.

Виходячи з результатів отриманих в ході роботи, ми можемо сказати, що існує різниця розподілу сімейних ролей, як основа дитячо-батьківських відносин в студентській сім'ї, де батьки-студенти працюють, і ті студентські сім'ї де тільки навчаються, це обумовлено фруструючою ситуацією, яка пов'язана з сумісництвом декількох соціальних ролей, що визиває тривожність.

За результатами проведеного дослідження нами було розроблено корекційну програму для студентських сімей по подоланню порушень дитячо-батьківських відносин.

ВИСНОВОК

Перша глава нашої роботи була присвячена аналізу літератури з проблеми дослідження. Огляд літератури показав, що багато вітчизняні та зарубіжні дослідники вказували психологічні особливості дитячо-батьківських сімейних відносин в студентській сім'ї, відмінності у ставленні матері і батька до дитини. Коли в сім'ї виховується дитина, виникають певні труднощі у взаємодії матері і дитини, матері і батька, батька і дитини, які відбиваються на психологічному стані всіх членів сім'ї. Щоб уникнути негативних наслідків, матері і батькові необхідно враховувати ці проблемні моменти при появі й вихованні дитини. На основі аналізу літератури з проблеми дослідження нами була висунута наступна гіпотеза: виступає припущення, що дитячо-батьківські відносини в студентській сім'ї впливають на розвиток дитини в майбутньому та появу конфліктних ситуацій в сім'ї. У другій главі нашої роботи були описані організація і методи практичного дослідження. Для виявлення психологічний стану членів сім'ї була використана методика тест-опитувальник батьківського ставлення А. Я. Варга, В. О. Столін та тест Р. Бернса і С. Кауфмана «Кінетичний малюнок сім'ї», які наведені у додатках, як найбільш точно відповідаючи характеру дослідження, оскільки є валідними та надійними.

У дослідженні брали участь 40 сімейних пар, які були поділені на дві групи: група № 1- 20 сімейних пар, батьки студенти, які мають дитину дошкільного та молодшого шкільного віку та група № 2- 20 сімейних пар, один або обидва батьків працюють та мають також дитину дошкільного та молодшого шкільного віку. У досліджених нами сім'ях студентах батьки здебільшого виявляють неадекватне відношення до дітей., це прийняття-відштовхування, симбіоз, авторитарна гиперсоціалізація, маленький невдаха.

За результатами методики «Малюнок сім'ї», можна зробити наступний висновок: у сімнадцяти дітей із двадцяти проявляються такі особливості як зниження самооцінки - діти малюють себе або далі від сім'ї, ніж інших її членів (11 дітей), або не малюють взагалі (7 дітей). Причиною відсутності автора на малюнку можуть бути труднощі самовираження при спілкуванні з близькими людьми, відсутність почуття спільності з родиною: «мене тут не помічають», «мені важко знайти своє місце». Таким чином, підсумки даної методики дозволяють нам говорити про те, що довірчі, близькі, дружні стосунки батьків та дітей спостерігаються далеко не у всіх сім'ях. У багатьох сім'ях дитина відчуває себе самотнім і знедоленим. Увагу батьків зводиться лише до задоволення фізіологічних потреб дітей (одягнути, нагодувати, відправити в дитячий сад). Діти відчувають дискомфорт і незадоволення стосунками з батьками

Кореляційний аналіз даних показав значимі кореляції між показниками теста-опитувальника батьківського ставлення А.Я. Варга, В.О. Столін та теста Р. Бернса і С. Кауфмана «Кінетичний малюнок сім'ї» студентській сім'ї та сімей, де батьки працюють без дитини. Таким чином, аналіз результатів дослідження свідчить про достовірність висунутої гіпотези.

На підставі одержаних даних запропоновано психологічна допомога для подружжя студентів, які мають дитину та замислюються над питаннями виховання. Крім того, отримані дані можна враховувати при розробці групових та індивідуальних програм, спрямованих на корекцію психологічного стану членів сім'ї при навчанні, а також при плануванні навчальних, розвиваючих тренінгових програм для батьків студентів, які сприяють їх особистісному зростанню.

Психологічна допомога сім'ї дає можливість вирішувати наступні основні питання:

- причини сімейних конфліктів і методи їх ефективного усунення

- психологічна допомога подружжю запобігання розлучень
- діагностика та корекція негативних психогенетических програм
- розвиток психіки дитини в перші роки життя
- психологія формування життєвого сценарію дитини
- психологія управління поведінкою, вихованням і навчанням дитини
- нейтралізація негативних дитячих маніпуляцій батьками
- вирішення особистісних дошкільних, шкільних і студентських проблем
- напрацювання навичок безконфліктного вирішення особистих і сімейних проблем

Для корекційної роботи з подолання порушень дитячо-батьківських відносин розроблена корекційна програма, яка включає в себе 4 етапи (Додаток Г) і складається з 10 занять. На практиці дана програма була повністю реалізована.

Ефективність розробленої корекційної програми показують результати діагностики на контрольному етапі дослідно-експериментальної роботи за методиками констатувального етапу.

Батьки чотирьох дітей висловилися про поліпшення дитячо-батьківських відносин і кращому взаєморозуміння в сім'ях.

Порівняльний аналіз показав видимі поліпшення в психологічному здоров'ї дітей експериментальної групи. Зокрема у однієї дитини спостерігається креативний рівень психологічного розвитку (на констатуючому етапі - адаптивний рівень), у двох дітей - адаптивний рівень (на констатуючому етапі - дезадаптивний рівень).

Отже, розроблена корекційна програма, за якою проводилася психокорекційна робота, ефективна.

Таким чином, в роботі вирішені поставлені завдання і досягнута мета дослідження, гіпотеза підтверджена. Як відомо, сучасна сім'я включена у безліч сфер життєдіяльності суспільства. Тому на клімат всередині сім'ї

впливає безліч факторів: політичні і соціально-економічні і психологічні. Скорочення вільного часу батьків із-за необхідності пошуку додаткових джерел доходу, навчання, психологічні перевантаження, стреси і наявність безліч інших патогенних чинників стимулюють розвиток у батьків дратівливості, агресивності, синдрому хронічної втоми. Багато батьки, перебуваючи під пресом безлічі проблем, вважають можливим виплеснути свої негативні емоції на маленьку дитину, яка не може протистояти психологічній, а часто й фізичній агресії, здавалося б, найбільш близьких йому людей. Саме таким чином діти стають повністю залежними від настрою, емоцій і фізичного стану батьків. Це далеко не кращим чином позначається на психологічному здоров'ї дітей, їх емоційному благополуччі, установках в спілкуванні і поведінці на етапі дорослішання. В цілому ж психологи і соціологи характеризують сучасні дитячо-батьківські в стосунки як відрізняються загальною тенденцією до нехтування батьківськими обов'язками і повсюдним проявом жорстокості і в фізичному, і в психологічному аспекті.

Прийняття дитини дорослим, його почуттів і особливостей, з усіма його проблемами і радощами, сприяє формуванню в нього почуття власної гідності, здатності розуміти себе і оточуючих, вчить з повагою ставиться до них, розвиває потребу в спілкуванні. Таке прийняття є наслідком, перш за все щирої любові батьків і знання дорослими особистісних особливостей дитини.

Існує ряд факторів, які впливають на тип дитячо-батьківських відносин: особливості особистості батьків і форм їх поведінки; психолого-педагогічна компетентність батьків і рівень їх освіти; емоційно-моральна атмосфера в родині; діапазон засобів виховного впливу (від покарань до заохочень); ступінь включеності дитини у життєдіяльність сім'ї; облік актуальних потреб дитини та ступінь їх задоволення.

Сім'я робить вирішальний вплив на формування особистості дитини. Спілкуючись з мамою і татом, братами і сестрами, дитина засвоює ставлення до світу, думає і говорить так, як думають і говорять в його родині. Ставши дорослим, він може свідомо не ухвалювати деякі риси своєї сім'ї, проте несвідомо все одно несе в собі манеру поведінки, мови, якості характеру, закладені сім'єю. Все це, стиль життя, унікальне з'єднання рис, вчинків і навичок, які в сукупності визначають маршрут руху дитини до його життєвим цілям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Виховання дітей. Взаємодія підлог, Ростов н/Д, вид-во «Фенікс», 1998. 448с
2. Авдеева Н. Розвиток Я-концепції і виховання. Москва: Прогрес, 1986. 422 с.
- 3.Балинский М.И. Діти з порушеннями розвитку: психологічна допомога батькам: навчальний посібник / пер. англ. К. А. Назаретян. М: Академія, 2006. 199 с.
4. Бодалев А.А. Психологія міжособистісних відносин. Москва: Педагогіка, 1979. 197 с.
5. Божович Л. В. Особистість і її формування в дитячому віці. СПб.: Пітер, 2008. - 400
6. Бенямін Л.Хрестоматія з дитячої психології. Від немовляти до підлітків. Москва: МПСИ, 2008. 656 с.
7. Варга А. Я. Роль батьківського ставлення в стабілізації дитячої невротичної реакції // Вісник МГУ. Серія 14. Психологія. 1985. №4. С. 32-38.
8. Варга А. Я. Сучасний дитина. Енциклопедія взаєморозуміння // ОПІ, Фонд наукових досліджень «Прагматика культури», 2006. 640 с.
9. Волков Б. С., Волкова Н.В. Практичні питання дитячої психології. СПб.: Пітер, 2009. 208 с.
10. Волков Б.С., Волкова Н.В. Психологія спілкування в дитячому віці. - СПб.: Пітер, 2008. 272 с.
11. Волкова Е. Важкі діти чи важкі батьки?. Москва: Педагогіка, 1992. 96 с.
12. Виготський Л. С. Собр. Соч.: Ст. 6 т. Москва, 1983. т. 5. 369 с.

13. Гельгорн Е Емоції та емоційні розлади / Під ред. П. К. Анохіна. Москва: Наука, 1966. 672 с.
14. Гіппенрейтер Ю. Б. Спілкуватися з дитиною. Як?. Москва: Сфера, 2001. 240 с.
15. Даніліна Т. А. У світі дитячих емоцій: посібник для практичних працівників ДНЗ. Москва: Айріс-прес, 2006. 146 с.
16. Дитяча практична психологія: емоційно-особистісний розвиток дітей в умовах ДНЗ / Під ред. К.В. Вершиніної. Томськ: ТГПУ, 2006. 290 с.
17. Дружинін Ст. Н. Психологія сім'ї. СПб.: Пітер. 2006. 176 с.
18. Думитрашку Т. А. Вплив сімейних факторів на формування індивідуальності // Питання психології. 1991. №1. С. 135.
19. Запорожець А. В. Значення ранніх періодів дитинства для формування особистості. Принцип розвитку в психології. Збірник статей / Під ред. К. І. Анцифорової. Москва: Наука, 1978. С. 243-248.
20. Захаров А. І. Як попередити відхилення в поведінці дитини. Москва: Просвітництво, 1993. 192 с.
21. Захаров А. В. Неврози у дітей і підлітків. Львів: Медицина, 1988. 248 с.
22. Зверева О. Л., Ганичева А. Н. Сімейна педагогіка і домашнє виховання. Москва: Академія, 1999. 160 с.
23. Істратова О. Н. Психодіагностика: Колекція кращих тестів. Ростов н/Д: Фенікс, 2006. 376 с.
24. Істратова О.Н., Широкова Р. А. Велика книга дитячого психолога. М: Фенікс, 2011. 576 с.
25. Калина О.Р., Холмогорова А.Б., Роль батька в психічному розвитку дитини. Москва: Форум, 2011. 112 с.
26. Кіреєва Л. А., Мамайчук В. І. Психолого-педагогічна допомога родині. Львів.: Ленингр. орг. товариства «Знання» УРСР, 1986. 30 с.

27. Котова Е. В. Дитячо-батьківські відносини в різних типах сімей. Красноярськ: РВВ КДПУ ім. В. П. Астаф'єва, 2004. 156 с.
28. Котова Е. В. Дослідження особливостей дитячо-батьківських відносин. Красноярськ: РВВ КДПУ ім. В.П. Астаф'єва, 2003. 176 с.
29. Кулагіна В. Ю. Вікова психологія. Москва: Сфера, 2008. 463 с.
30. Леонтьєв А. Н. Психологічні основи розвитку дитини і навчання. Москва: Сенс, 2009. 426 с.
31. Лісіна М. І. Формування особистості дитини в спілкуванні. СПб.: Пітер, 2009. 318
32. Ловинджер Л. Розвиток Я-концепції і виховання. Москва: Прогрес, 1960. 422 с.
33. Мальтеникова, Н.П. Методологічні пріоритети розгляду дитячо-батьківських відносин у системі взаємодії освітнього закладу з сім'єю // Методологія педагогіки: актуальні проблеми та перспективи. Челябінськ. 2009. С. 122-125.
34. Мясищев Ст. Н. Психологія відносин: обрані психологічні праці. Воронеж: НВО «Модек», 1998. 363 с.
35. Немов Р. Психологія. Психологія освіти. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2007. 496 с.
36. Орвашел Р. Довідкова книга шкільного психолога. Москва: Просвітництво, 1980. 289 с.
37. Панфілова М. А. Ігротерапія спілкування: Тести та корекційні гри. Практичний посібник для психологів. Москва: ГНОМ і Д, 2008. 160 с.
38. Пахальян Ст. Е. Розвиток і психологічне здоров'я: дошкільний і шкільний вік: навчальний посібник. СПб.: Пітер, 2006. 327 с.
39. Психокорекційна та розвиваюча робота з дітьми / Під заг. ред. В.В. Дубровиной. - М: Видавничий центр «Академія», 1998. 160 с.

40. Психологія аномального розвитку дитини: хрестоматія: у 2 т. / Під ред. Ст. Ст. Лебединського, М. К. Бардышевой. Москва: ЧеРо, 2006. 816 с.
41. Сім'я і формування особистості / Під ред. А.А. Бодальов. Москва: Просвітництво, 1996. 200 с.
42. Синягина Н.Ю. Психолого-педагогічна корекція дитячо-батьківських відносин. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. 96 с.
43. Соколова Т. Е. Як бути батьками?. Москва: Педагогіка, 1986. 160 с.
44. Співаковська А. С. Обґрунтування психологічної корекції неадекватних батьківських позицій // Сім'я і формування особистості. 1981. С. 38-44.
45. Столін Ст. Ст. Сім'я як об'єкт психологічної діагностики // Сім'я і формування особистості. Москва: Просвітництво, 1979. 78 с.
46. Шефер И.С. Психологічні тести та вправи для дітей. Москва: Квітець-Прес, 2008. 224 с.
47. Широкова Р. А. Велика книга дитячого психолога. Москва: Фенікс, 2011. 576 с.
48. Фромм Е, Здорове суспільство, АСТ, АСТ Москва, Хранитель, 2007. 544 с
49. Хараш А.У. Дитина в сім'ї - вихованець або вихователь? / А.У. Хараш, О.М. Дерябіна // Сім'я і особистість. 1981. 218 с.
50. Хоментаскас Р.Т. Сім'я очима дитини. Москва: Педагогіка, 1989. 126 с.
51. Чистякова М.І. Психогімнастика. Москва: Просвітництво, 1995. 160 с.
52. Ейдемільер Е. Р. Сімейна психотерапія. Луцьк: Медицина, 1990. 192 с.

53. Ейдеміллер, Е.Р. Методи сімейної діагностики і психотерапії. М. СПб.: Фоліум, 1996. 143 с.

54. Ельконін Д. Б. Дитяча психологія: учеб посібник для студ. высш. навч. закладів / Д. Б. Ельконін; ред.-упоряд. Б. Д. Ельконін. 4-е изд., стер. М: Видавничий центр «Академія», 2007. 384с.

55. Еріксон Е, Трагедія особистості, Ексмо, Алгоритм 2008. 256с

Тестова методика батьківського ставлення А. Я. Варга, В. О. Столін

У тесті-опитувальнику 61 питання, на які слід відповідати згодою або незгодою. Тест - опитувальник батьківського ставлення представляє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення до дітей.

Батьківське ставлення приймається як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, особливостей по вихованню і розумінню характеру і особистості дитини, його вчинків.

Структура тесту була побудована на основі математичного значення значущих факторів. В результаті факторизації даних було отримано 4 фактори: «прийняття-відштовхування», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленькийневдаха».

Тест батьківського ставлення А. Я. Варга, В. О. Столін- Біля кожного питання поставте чи ви згодні з ним чи ні. 1. Я завжди співчуваю своїй дитині.

2. Я рахую своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мене здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно довше утримувати дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття позитиву.
7. Хороші батьки захищають дитину від складнощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли знущання з дитини приносить користь.
11. Я відчуваю злість до своєї дитини.

12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що інші діти насміхаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які крім засудження нічого неварті.
15. Для свого віку моя дитина дещо незріла.
16. Моя дитина веде себе погано спеціально.
17. Моя дитина вбирає в себе усе погане як «губка».
18. Мою дитину важко навчити хорошим манерам.
19. Дитину варто тримати у жорстких рамках, тоді з нього щось виросте.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас.
21. Я приймаю участь у вихованні своєї дитини.
22. До моєї дитини липне усе дурне.
23. Моя дитина не досягне успіху у житті.
24. Коли у компанії знайомих говорять про дітей, мені трішки соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як мені хотілося б .
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з його однолітками, вона мені здається зрілішою.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Я часто жалію про те, що моя дитина дорослішає і згадую її маленькою.
29. Я часто ловлю себе на ворожому відношенні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього, що не вдалося мені.
31. Батьки повинні підлаштовуватися до дитини, а не тільки потребувати це від неї.
32. Я намагаюся виконувати усі прохання моєї дитини.
33. При вирішенні сімейних проблем варто прислухатися до думки дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я відчуваю до дитини дружні почуття.

38. Я завжди рахуюся з дитиною.
39. Основна причина прихотів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.
40. Не можна нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
41. Саме головне, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство.
42. Інколи мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
43. Я розділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести з себе будь-кого.
45. Я розумію незадоволення своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне нервування.
48. Строга дисципліна у дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Інколи мені здається, що я ненавиджу власну дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків ніж досягнень.
53. Я розділяю захоплення дитини.
54. Моя дитина не може працювати самостійно, а якщо працює, то не так.
55. Моя дитина виросте не прилаштована до життя.
56. Моя дитина подобається такою, яка є.
57. Я добре слідкую за здоров'ям дитини.
58. Нерідко я захоплююся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від своїх батьків.
60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини.
61. Бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються батькам.

1. прийняття – уникнення:
3,4,8,10,12,14,15,16,18,20,24,26,27,29,37,38,39,40,43,42,44,45,46,47,49,
52,53,55,56,60.
2. образ соціальної бажаності поведінки: 6,9,21,25,31,34,35,36.
- 3.симбіоз: 1,5,7,28,32,41,58.

4.авторитарна гіперсоціалізація: 2,19,30,48,50,57,59.

5.маленький «неудачник»: 9,11,13,17,22,28,54,61.

Аналіз

1. «Прийняття-відштовхування».

Шкала показує інтегральне емоційне ставлення до дитини. На одній шкалі батькам подобається дитина такою якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки багато часу проводять з дитиною, поважають її інтереси і плани. На іншій шкалі: батьки виховують свою дитину погано, непристосованою до життя, їм здається, що дитина не досягне успіху. Батьки відчують до дитини смуток, злість, тощо. Вони не довіряють дитині та не поважають її.

2. «Кооперація». Шкала показує соціально бажаний облік батьківського ставлення. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчують їй. Батьки високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу і самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на його бік з будь-яких питань.

3. "Симбіоз".

Шкала відображає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною. Батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, огородити її від труднощів, неприємностей в житті. Батьки постійно відчують неспокій за життя дитини, котра здається їм маленькою та беззахисною.

4. "Авторитарна гіперсоціалізація".

Шкала відображає налагоджену форму керування поведінки дитини. Батьки вимагають від дитини дисципліни та виконання всіх вимог. За вияв своєї думки дитину буде покарано. Батьки слідкують за досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, думками, тощо.

5. «Маленький невдаха».

Шкала відображає особливості виховання і розуміння дитини батьками. Батьки вважають дитину маленькою. Інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими. Дитину вважають непристосованою, не успішною та відкритою для поганих справ. Батьки не довіряють своїй дитині. У зв'язку з цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.

Додаток Б**Тестова методика Р. Бернса і С. Кауфмана****«Кінетичний малюнок сім'ї»**

Тестова методика теста Р. Бернса і С. Кауфмана «Кінетичний малюнок сім'ї» тест складається з двох частин: малювання своєї сім'ї та розмова після малювання. Для виконання цього тесту дитині дається стандартний аркуш паперу для малювання формат А4, олівець твердістю 2мм і гумку. Після цього дорослий пропонує дитині намалювати свою сім'ю, так, щоб всі її члени були чимось зайняті. На все запитання тестує відповідає без будь-яких вказівок, наприклад: «Можеш малювати, як хочеш». Під час малювання експериментатор повинен зазначати або записувати всі спонтанні реакції дитини, стежити за його мімікою, жестами, а також фіксувати послідовність малювання. Після того, як малюнок закінчено, з дитиною проводиться розмова за такою схемою:

1. Хто зображений на малюнку, що робить кожен член сім'ї?
2. Де працюють або навчаються члени сім'ї?
3. Як у сім'ї розподіляються домашні обов'язки?
4. Які взаємини дитини з іншими членами сім'ї?

При виконанні завдання слід зазначати в протоколі:

- а) послідовність малювання деталей;
- б) паузи більше 15 секунд;
- в) стирання деталей;
- г) спонтанні коментарі дитини;
- д) емоційні реакції та їх зв'язок з зображуваним змістом.

Після того, як дитина виконає завдання, треба прагнути отримати максимум інформації вербальним шляхом. Зазвичай задають такі питання:

Скажи, хто тут намальований?

1. Де вони знаходяться?
2. Що вони роблять? Хто це придумав?
3. Їм весело або нудно? Чому?
4. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
5. Хто з них самий нещасний? Чому?

Останні два питання провокують дитину на відкрите обговорення почуттів, що схильний робити не кожна дитина. Тому, якщо дитина не відповідає на них чи відповідає формально, не слід наполягати на відповіді. При опитуванні психолог повинен намагатися з'ясувати сенс намальованого дитиною:

- почуття до окремих членів сім'ї;
- чому дитина не намалював кого-небудь з членів сім'ї (якщо так сталося);

- що значать для дитини певні деталі малюнка (птахи, звірі і т. д.) При цьому по можливості слід уникати прямих питань, наполягати на відповіді, так як це може індукувати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними виявляються проєктивні запитання, наприклад:

- Якщо замість пташки був би намальований людина, то хто б це був?
- Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?
- Кого мама покличе йти з собою?
- і т. п.

В системі кількісної оцінки кінетичного малюнка сім'ї враховуються формальні і змістовні особливості малюнка. Формальними вважаються якість ліній, розташування об'єктів малюнка, стирання всього малюнка або його окремих частин, затушовування окремих частин малюнка. Змістовними характеристиками малюнка є зображувана діяльність окремих членів сім'ї, їх взаємодія і розташування, а також відносини людей і речей на малюнку.

При інтерпретації кінетичного малюнка сім'ї основна увага звертається на наступні аспекти:

1. Аналіз структури малюнка сім'ї: порівняння складу реальної і намальованої сім'ї, розташування і взаємодія членів сім'ї на малюнку.

Дитина не завжди малює всіх членів сім'ї, зазвичай ця доля спіткає тих, з якими він знаходиться в конфліктних відносинах. Розташування членів сім'ї малюнку часто показує їх взаємини; наприклад, важливим показником психологічної близькості є відстань між фігурками, іноді між ними малюються будь-які об'єкти, що позначають різного роду перешкоди.

Спільна діяльність всіх членів сім'ї на дитячому малюнку зазвичай свідчить про сприятливі внутрішньо сімейних стосунках, часто загальна зайнятість пов'язує декількох окремих членів сім'ї, що свідчить про наявність сімейних мікрогруп. Деякі діти схильні зображати себе на нижній частині листа, це може вказувати на деяку депресивність дитини, про його почуття неповноцінності в сім'ї. На деяких малюнках замість людей переважають речі, наприклад меблі, це також свідчить про емоційну заклопотаність дитини.

2. Аналіз особливостей малюнка окремих членів сім'ї: відмінності в стилі малювання, кількість деталей, схема тіл окремих членів родини.

Вважається, що дитина найбільш деталізує, найдовше малює і прикрашає постать самого улюбленого ним члена сім'ї. І навпаки, якщо він негативно ставиться до когось, то малює цієї людини неповно, без деталей, іноді навіть без основних частин тіла. Коли відносини дитини конфліктні, тривожні і емоційно забарвлені неоднозначно, він часто використовує штрихування в зображенні того члена родини, з яким у нього не склалася душевна близькість, в аналогічних випадках можна спостерігати повне стирання або перемальовування нелюбимого члена сім'ї.

Потрібно відзначити, що в малюнках, особливо дітей дошкільного віку, можна спостерігати кілька стилів малювання. Так, часто одним стилем малюються батько і брати, іншим - мати і сестри, особливо відрізняється тип прорисовування волосся, одягу. По тому, як дитина малює себе, можна

зрозуміти, з ким він сильніший ідентифікується, з матір'ю або з батьком, чи адекватно це підлозі дитини.

3. Аналіз процесу малювання: послідовність малюнка, коментар, паузи, емоційні реакції під час малювання.

Аналіз процесу малювання дає багату інформацію не тільки про сімейні стосунки дитини, а й взагалі про стиль його роботи. Коли діти, особливо середнього шкільного віку і старше, відмовляють тим, що вони не вміють малювати, це цілком нормально і зрозуміло. Заспокойте їх, скажіть, що тут не стільки важливо красиво намалювати, скільки придумати діяльність для кожного члена сім'ї. Але не варто забувати про те, що численні і наполегливі відмовки, а також манера прикривати намальоване рукою можуть свідчити про невпевненість дитини у своїх силах, про його потреби в підтримці з боку дорослого.

Найчастіше свій малюнок діти починають із зображення того члена сім'ї, до кого вони дійсно добре ставляться, можуть виникати паузи перед тим, як дитина почне малювати одну з фігур. В окремих випадках це може бути симптомом емоційно неоднозначного або навіть негативного ставлення дитини. У спонтанних коментарях також може прозвучати його ставлення до родичів, але під час виконання тесту краще не розмовляти з дитиною.

Для тесту «Кінетичний малюнок сім'ї» була спеціально розроблена схема кількісної оцінки. У ній виділяють п'ять симптомкомплексів:

- 1) сприятлива сімейна ситуація;
- 2) тривожність;
- 3) конфліктність в сім'ї;
- 4) почуття неповноцінності в сімейній ситуації;
- 5) ворожість.

Симптоми:

1. Сприятлива сімейна ситуація

Загальна діяльність всіх членів сім'ї - 0,2

- Переважання людей на малюнку - 0,1
- Зображення всіх членів сім'ї - 0,2
- Відсутність ізольованих членів сім'ї - 0,2
- Відсутність штрихування - 0,1
- Хороша якість лінії - 0,1
- Відсутність показників ворожості - 0,2
- Адекватний розподіл людей - 0,1
- 2. Тривожність
- Штрихування – 0,3
- Лінія підстави - підлога - 0,1
- Лінія над малюнком - 0,1
- Лінія з сильним натиском - 0,1
- Стирання - 0,1
- Підвищена увага до деталей - 0,1
- Переважання речей - 0,1
- Подвійні і переривчасті лінії - 0,1
- Підкреслення окремих деталей - 0,1
- 3. Конфліктність в сім'ї
- Бар'єри між фігурами - 0,2
- Стирання окремих фігур - 0,1
- Відсутність основних частин тіла - 0,2
- Виділення окремих фігур - 0,2
- Ізоляція окремих фігур - 0,2
- Неадекватна величина фігур - 0,2
- Невідповідність вербального опису - 0,1
- Переважання речей - 0,1
- Відсутність деяких членів сім'ї - 0,2
- Член сім'ї, який стоїть спиною - 0,1
- 4. Почуття неповноцінності в сімейній ситуації

- Непропорційне зображення автора - 0,2
- Розташування фігур у нижній частині - 0,2
- Слабка і переривчаста лінія - 0,1
- Ізоляція автора від інших - 0,1
- Маленькі фігури - 0,1
- Нерухома фігура автора - 0,1
- Відсутність автора - 0,2
- Автор стоїть спиною - 0,1
- 5. Ворожість
- Одна фігурка на іншій стороні аркуша - 0,2
- Агресивна поза фігури - 0,1
- Закреслена постать - 0,2
- Деформована постать - 0,2
- Зворотній профіль - 0,1
- Руки розкинуті в сторони - 0,1
- Довгі кінцівки - 0,1

Додаток В

Результати інтерпретації малюнків дітей батьки яких студенти.

№	Виділяються ознаки	Ім'я обстежуваної дитини												
		Микита	Данило	Вітя А.	Альоша	Даша Р.	Арина	Настя Р.	Оля Б.	Рита К.	Мілана	Кирило	Т.	Амина
1.	Кількість членів сім'ї на малюнку	1	6	4	2	2	5	4	1	3	4	3		3
2.	Відповідні розміри членів сімей (1 місце по значимості, 2 місце за значимістю і т. д.)													
	Мати	-	1	1	-	-	1	1	-	1	1	2		1
	Батько	-	1	2	-	1	1	2	-	-	1	-		-
	Сестра	-	3	4	1	-	3	-	-	-	2	-		-
	Брат	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-
	Дідусь	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-
	Бабуся	-	4	-	-	1	1	1	1	1	-	1		2
	я	1	2	3	2	-	2	3	-	2	2	3		1
3.	Відстань між членами сім'ї	-	відсутні	відсутні	відсутні	-	значно	незначно	-	відсутні	відсутні	Велика	відсутні	відсутні
	Наявність будь-яких предметів між ними	-	відсутні	відсутні	відсутні	-	присутні	відсутні	-	відсутні	відсутні	Між мамою	відсутні	відсутні

№	Виділяються ознаки	Ім'я обстежуваної дитини							
		Ксюша	Дарина	Илля Ж.	Даша К.	Рита М.	Микита	Всеволод	Дима Д.
1.	Кількість членів сім'ї на малюнку	6	5	3	2	1	3	2	1
2.	Відповідні розміри членів сімей (1 місце по значимості, 2 місце за значимістю і т. д.)								
	Мати	1	1	1	1	-	-	2	1
	Батько	1	2	2	-	-	-	1	-
	Сестра	2	-	2	-	-	-	-	-
	Брат	-	-	-	-	-	-	-	-
	Дідусь	3	3	-	-	-	2	-	-
	Бабуся	3	3	-	1	1	1	-	-
	я	2	4	-	-	-	3	-	-
3.	Відстань між членами сім'ї	відсутні	значно	значно	відсутні	-	-	значно	-
	Наявність будь-яких предметів між ними	відсутні	присутні	присутні	відсутні	-	-	присутні	-
4.	Ступінь прояву позитивних	3	1	2	3	2	1	2	1

емоцій (в балах 1,2,3)									
Ступінь прояву негативних емоцій (в балах 1,2.3)	1	2	2	1	2	3	2	3	
Наявність порушень дитячо-батьківських відносин	-	+	+	+	+	+	+	+	+

Корекційна програма по подоланню порушень дитячо-батьківських відносин

Етапи	Форми і зміст роботи	
	батьки	діти
1.Пропедевтичний етап. Мета: - зняття тривожності і напруженості у стосунках між батьками і дітьми; - підвищення впевненості у власних силах; - усунення негативних емоцій.(1 заняття).	Спільні дитячо-батьківські заняття 1. Знайомство з батьками та дітьми в колі: Всі учасники встають в коло і беруться за руки. Ведучий пропонує кожному назвати себе і розповісти про себе те, що вважає важливим, щоб знали про нього інші (ким працює, чим любить займатися і т. д.). 1. 2. Психологічні ігри та вправи, спрямовані на релаксацію - «Компліменти», «Чарівний клубок» .	
2. Вступний етап. Мета: підвищити психолого-педагогічну грамотність батьків; розвивати вміння, спрямовані на спілкування дітей з батьками. (3 заняття).	1.Вивчення психолого-педагогічної літератури: (Баркан А. В. «Який ваш дитина від чотирьох до п'яти років») . 2.Перегляд відеофільму: «П'ятирічка, який ти?» 3.Батьківські збори на тему: «Ми і наші батьки. Сімейні лінії».	1.Проведення етичних бесід на теми: «Сімейні свята», «Як бути чемним». 2.Малюнки дітей, що відображають сім'ю та кожного батька окремо. 3.Складання розповідей про сім'ю.
2. Розвиваючий етап.	1.Дискусії: «Роль батьківських очікувань».	1. Вправа «Розкажи свої страхи»

3. Мета: Формувати вміння спілкуватися з дітьми, будувати правильні взаємо-відносини, оцінювати дітей відповідно до їхніх можливостей. Способствовать усунення тривожності у дітей через спільну діяльність з батьками. (4 заняття)	Що вони можуть спровокувати і породити в дітей?», «Як наші страхи стають страхами наших дітей». 2.Створення і дозвіл педагогічних ситуацій. 3.Складання характеристик на свою дитину.	2.Малювання на тему «Розкажи свій страх» .
4.Контрольно-оцінювальний етап. Мета: Аналіз взаємовідносин, емоційного контакту між дітьми та їхніми батьками. (2 заняття)	Дискусії на тему: «Як змінилися стосунки в сім'ях після занять»	Виготовлення подарунків для батьків
	Спільний спортивне свято «Наша дружна сім'я»	